

Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника

Факультет психології
Кафедра загальної та клінічної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА

**на тему : «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКОГО
СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ»**

Виконав: студент 4 курсу,
ПСр(з)-41 групи

спеціальності 053 психологія
ОП «Реабілітаційна психологія»

Ігнатенко Юлія
Василівна

Керівник: доцент, к.п.н Шкраб'юк В.С

Рецензент: професор, к.п.н
Гасюк М.Б

Івано-Франківськ – 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ.....	6
1.1 Проблема батьківсько-дитячих взаємин в психологічних дослідженнях.....	6
1.2 Поняття батьківського ставлення та моделі їхньої взаємодії.....	15
1.3 Особливості батьківського ставлення до дітей з особливими потребами.....	21
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ.....	30
2.1 Обґрунтування методів емпіричного дослідження	29
2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження психологічних особливостей батьківського ставлення до дітей з особливими потребами.....	37
2.3 Рекомендації батькам щодо ставлення до дітей з особливими потребами.....	47
Висновки до розділу 2.....	50
ВИСНОВКИ.....	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54
ДОДАТКИ.....	59

ВСТУП

Актуальність теми. Батьківсько- дитячі взаємини - складна соціально-психологічна проблема, яка завжди перебувала в колі наукових досліджень і соціальної практики. Сім'я є першою соціальною групою, в якій починається життя індивіда, відбувається його самореалізація та особистісне становлення. У Сімейному кодексі України чітко зазначено, що сім'я є основним і базовим осередком суспільства.

Взаємостосунки між батьками та дітьми є складними в кожній родині, незалежно від того, чи це благополучна сім'я, чи неблагополучна. Українська сімейна система перебуває в дуже складній соціальній ситуації через епідемію спочатку, через воєнний стан зараз та значне зниження добробуту українських сімей. Існує високий ризик поширення деструктивних процесів у сімейних взаєминах, які негативно впливають на дітей.

Акцент на загальнолюдські цінності та реалізацію прав людини в нашій країні вимагає вирішення дуже важливої та актуальної проблеми сьогодення: соціальної підтримки та професійного психологічного супроводу сімей з дітьми з особливими потребами. Результати багатьох сучасних досліджень підкреслюють важливість позитивного батьківського ставлення як одного з основних факторів, що впливають на фізичне та психологічне здоров'я дітей з особливими потребами.

Протиріччя між нагальною потребою дітей розвиватися в соціально збагаченому середовищі та зростанням кількості сімей, яким складно адаптуватися до особливостей своїх дітей зумовлює актуальність теми нашого дослідження «Психологічні особливості батьківського ставлення до дітей з особливими потребами».

Об'єкт дослідження – батьківське ставлення до дітей.

Предмет дослідження – психологічні особливості батьківського ставлення до дітей з особливими потребами.

Мета дослідження теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості батьківського ставлення до дітей з особливими потребами.

Завдання дослідження:

- проаналізувати проблему батьківсько-дитячих взаємин в психологічних дослідженнях;
- розкрити поняття батьківського ставлення та моделі їхньої взаємодії;
- охарактеризувати особливості батьківського ставлення до дітей з особливими потребами;
- здійснити аналіз та інтерпретацію результатів емпіричного дослідження батьківського ставлення до дітей з особливими потребами;
- розробити рекомендації батькам щодо ставлення до дітей з особливими потребами.

Стан наукової розробки. У сучасній психології батьківсько-дитячі стосунки аналізуються за допомогою таких категорій, як батьківська позиція (А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський), батьківські установки (А. Я. Варга), характер взаємодії (О.А. Карабанова та ін.) та стиль сімейного виховання (Е. Г. Ейдеміллер та ін.). Ці феномени описуються з точки зору їх конкретного змісту.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети було використано загальнонаукові методи: теоретичного дослідження (зокрема систематизацію, аналіз, порівняння, узагальнення); емпіричні методики: тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варги, В. Століна), методика «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ), методика-опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3 / Тест Д. Олсона), кількісна та якісна обробка даних.

Практична значення одержаних результатів полягає у можливості використання результатів емпіричного дослідження для розробки корекційно-

розвивальних занять для оптимізації батьківського ставлення до дітей з особливими потребами.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, з 2 розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 44 джерела, 3 таблиці, 7 рисунків та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

1.1 Проблема батьківсько-дитячих взаємин в психологічних дослідженнях

Дослідження батьківсько-дитячих взаємин можна охарактеризувати з рідних позицій. Серед них: формування гуманістичних батьківсько-дитячих стосунків, умови та засоби оптимізації структури сім'ї, соціальна природа дезадаптивних сімей, вплив батьківсько-дитячих стосунків на психічний та особистісний розвиток дітей, інші аспекти [2,10,13].

Класики психології Л. Божович, Л. Виготський та О. Леонтьєв свідомо вивчали сім'ю як чинник психофізичного та особистісного розвитку дитини. Зокрема, О. Леонтьєв пов'язував батьківство з процесом розвитку особистості дитини та змінами в особистісних рисах матері і батька. Дитина поступово стає центральною фігурою міжособистісних стосунків у сім'ї [31].

Л. С. Виготський у своїх наукових працях з дитячої психології доносить ідею про те, що спілкування між дітьми та батьками відіграє важливу і вирішальну роль [31].

Дослідниця І. Бех трактує батьківство як психосоціальну систему, в якій забезпечується автономія дитини, створюється приємне психологічне середовище, підтримується психологічне благополуччя всієї родини, відбувається двостороння взаємодія між батьками і дітьми та особливі види діяльності [4].

Під батьківством прийнято розуміти важливий етап дорослості, коли народжується суб'єктивне сприйняття «Я – батько» і людина сприймає себе як цілісний психологічний стан матері або батька, що включає цінності, очікування, установки, обов'язки та батьківський статус [3].

У нашому дослідженні термін «стосунки» обрано як основний для позначення особистих зв'язків між людьми, включаючи дітей (у даному

випадку членів сім'ї). Термін «відносини» стосується передусім соціальних зв'язків, тоді як «стосунки» - зв'язків між людьми, а також між людьми та організаціями. Тому сімейні зв'язки найбільш чітко позначаються терміном «стосунки».

В рамках транзакційного аналізу міжособистісної взаємодії розглядаються не тільки з точки зору характеру ситуації та стилю взаємодії, але й з точки зору регуляції поведінки через позиції учасників. Найбільш яскраво транзактний аналіз проілюстровано в роботі Е. Берна; з точки зору вченого, кожен учасник взаємодії може займати одну з трьох позицій, які він визначає як батьківську, дорослу і дитячу. Позиція дитини - це позиція «Я хочу!», позиція батька може бути визначена як позиція «Треба», а позиція дорослого - як позиція «Хочу і треба» [8].

Ми розуміємо поняття батьківсько-дитячих стосунків, як сукупність взаємних позицій і установок дітей та їхніх батьків. Батьківсько-дитячі стосунки є одним із психосоціальних чинників, що регулюють дитячо-батьківську поведінку і створюють середовище для вираження емоцій, переживань, переконань, поглядів, життєвих, соціальних цінностей, ціннісних орієнтацій, соціальних стереотипів для кожного учасника міжособистісних стосунків.

Дослідники схильні виділяти дві основні складові цих стосунків: ставлення батьків до своїх дітей та ставлення дітей до своїх батьків. Ці два компоненти тісно пов'язані між собою, але не є рівнозначними. Ставлення дітей до батьків залежить від їхньої власної внутрішньої активності, суб'єктності та саморозуміння, від їхнього місця в сім'ї та досвіду ставлення до батьків [14].

Важливою на нашу думку, є погляд І. Трубавіної про те, що позиціонування процесу саморозвитку та значущості кожного члена сім'ї є основою ефективної сімейної опіки над дитиною. Сім'я як соціальний інститут створює особливий тип [39].

Батьківсько-дитячі стосунки, які є важливою детермінантою психічного розвитку дітей, визначаються такими параметрами [42]:

- характер емоційного зв'язку: з точки зору батьків - емоційне прийняття дитини, батьківська любов; з точки зору дитини – прихильність, емоційне ставлення до батьків;
- батьківство та мотиви батьківства;
- ступінь залученості батьків і дитини в батьківсько-дитячі стосунки;
- задоволення потреб дитини, батьківська турбота та увага;
- стилі спілкування та взаємодії з дітьми
- методи вирішення проблемних ситуацій;
- підтримка дитячої самостійності;
- соціальний контроль: вимоги і заборони, їх зміст і кількість, методи контролю, санкції (заохочення і покарання), батьківський нагляд;
- ступінь стабільності та послідовності (непослідовності) сімейного догляду за дитиною.

Авторитарний стиль батьківсько-дитячих стосунків характеризується домінуванням зовнішніх впливів на дитину, жорстким контролем за її поведінкою, «емоційною дистанцією» та ієрархічними стосунками. При цьому пріоритет надається поведінковому методу соціального виховання («стимул-реакція-підкріплення»), який формує очікувану поведінку дитини. У таких стосунках дитина є об'єктом (лише виконує вимоги батьків), а батьки - суб'єктом (визначають умови та вимоги до життя дитини, не узгоджуючи їх з її очікуваннями, бажаннями та особистими потребами) [19, с. 40 - 44].

Авторитарний стиль батьківсько-дитячих стосунків завдає перешкоди у розвитку самопроцесів: самоорганізації, саморефлексії, самооцінки та саморозвитку, які складають основу індивідуальності дитини.

Ліберальний стиль батьківсько-дитячих стосунків зазвичай передбачає низький контроль за поведінкою дитини, надання їй свободи дій та безумовне схвалення її активності та ініціатив. Такі стратегії дитячо-батьківських стосунків мають як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних

наслідків можна віднести раннє формування процесів саморегуляції. До негативних - відсутність чіткої зовнішньої регуляції поведінки та психічних процесів. Лібералізм розуміється як терпимість до всіх бажань дитини. Насправді це спрощене і викривлене розуміння принципу «лібералізму». Формула лібералізму - це свобода плюс відповідальність за власний вибір. Отже, ліберальний сімейний стиль виховання - це не розпещене чи аморфне ставлення до дітей, а спроба батьків сформувати досвід відповідальності в обставинах, коли дитина вільна у виборі власної поведінки [19].

Поняття «переживання» було введено в науковий обіг відомим радянським вченим Л. Виготським: «Переживання є одиниця середовища, тобто того, що переживає дитина, з одного боку, і об'єкта, тобто того, що приносить у переживання сама дитина, з іншого боку, і, таким чином, соціальний стан розвитку, що визначається вже досягнутим дитиною рівнем психічного розвитку і представлений у вигляді неподільної єдності. Відповідно до рівня духовного розвитку, якого вже досягла дитина» [31, с. 37].

Переживання і почуття батьків є проявом їхнього емоційного ставлення до дітей та їхнього сприйняття. Такі емоції можуть бути суперечливими та амбівалентними - від любові, прихильності та схвалення до гніву, розчарування та застосування різних форм покарання. Батьківські емоції мають сильний вплив на психологічний та фізичний стан дітей і слугують емоційною основою сім'ї [35].

Батьківсько-дитячі стосунки - це процес і результат вибіркового відображення індивідом сімейних зв'язків. Це стан, опосередкований внутрішньою та зовнішньою активністю, а також досвідом спільної діяльності батьків і дітей [11].

Серед різних форм поведінки в міжособистісних стосунках соціальні психологи приділяють найбільшу увагу «взаємодії». Виділяють деструктивні форми взаємодії та опозиційні взаємодії.

Благополучні сім'ї мають величезні виховні можливості, і, навпаки, розпад сім'ї або серйозні зміни можуть створити дисбаланс у фізичному та психологічному розвитку дитини, а також у вихованні та соціалізації особистості, що формується.

Мірилом благополуччя чи неблагополуччя сім'ї є її вплив на дитину і те, як вона ставиться до неї. Іноді навіть зовні благополучна сім'я (матеріально стабільна, високий соціальний статус, рівень освіти і культури батьків), якщо в ній є порушення в міжособистісних внутрішньосімейних відносинах, за своєю суттю є неблагополучною, оскільки ці порушення призводять до деформації в психологічному розвитку дитини в процесі соціалізації [32].

Причиною дисгармонії у батьківсько-дитячих стосунках може бути брак духовного спілкування між батьками і дітьми, на що звертає увагу В. Сухомлинський, який пише: «Виховання без щоденного духовного спілкування батьків і дітей - ненормальне, негарне, некрасиве батьківське життя» [36, с. 60]

Практичний досвід роботи з сім'ями показує, що в основі Батьківсько-дитячих конфліктів часто лежить неадекватне ставлення батьків до своїх дітей. Конфлікт батьків і дітей часто спричинений протиріччями у ціннісних орієнтаціях самих батьків. Діти, як правило, виростають відповідно до цінностей своїх батьків. Тому, якщо батьки мають суперечливі цінності, діти схильні «приміряти» на себе характеристики однієї зі сторін внутрішнього конфлікту батьків і виробляти відповідну модель поведінки. Якщо батьки говорять одне, а роблять інше, тобто обманюють один одного, вимагаючи чесності, а від дитини вимагають стриманості.

Якщо очікувана поведінка батьків, які самі є дратівливими, агресивними і деструктивними, вища, ніж поведінка дитини, майже неминуче, що дитина буде відчувати злість і протест. У цьому випадку дитина може розширити модель поведінки, встановлену батьками, і знайти свою власну модель поведінки, яка для неї є неприйнятною [7].

Базовою умовою гуманізації стосунків «вчитель-учень» і «батьки-діти» є відмова вчителів, батьків від використання примусу і насильства у своїй педагогічній діяльності та навчально-виховному процесі. Категоричне неприйняття насильства дорослих над дітьми проголошується психологією людської природи та педагогікою ненасильства [9].

Формування гуманної поведінки вимагає глибокого розуміння багатьох складових соціального пізнання особистості. Однією з таких складових є прагнення до свободи, яке тісно пов'язане з відповідальністю за свої вчинки. Наприклад, для підлітків характерне прагнення до свободи. Однак це бажання часто може бути небезпечним. Адже діти в цьому віці часто не усвідомлюють, що відповідальність - це здатність і бажання відповідати за власні вчинки і поведінку, приймати похвалу і справедливість [9].

Як справедливо зазначає І. Бех, «відповідальність є, з одного боку, ефективною основою для формування і розвитку свободи волі як духовного ядра особистості, а з іншого - перешкодою для її переродження у свавілля», тому важливо поступово допомагати дитині усвідомити свою свободу, підвищуючи при цьому рівень її відповідальності або зрілості за свої вчинки і поведінку. Розуміння свободи пов'язане з визнанням прав інших людей. Адже свобода людини закінчується там, де починаються права інших на ті ж самі речі. На сучасному етапі розвитку свобода визнається багатьма дослідниками як особлива цінність і керівний принцип організації ненасильницького і гуманного освітнього процесу [4].

Батьківсько-дитячі стосунки значною мірою визначаються внутрішнім станом батьків і не можуть бути змінені без їхнього особистого розвитку. Покращення власної ситуації може позитивно вплинути на стан і розвиток дитини. Ми вважаємо, що батькам дуже важливо розуміти власні потреби і, по можливості, вміти їх задовольняти, щоб виконувати бажання дитини. Дорослі повинні поважати не лише свої обов'язки, але й вільний час, хобі та уподобання дитини. Наш досвід роботи з батьками показує, що вони приділяють мало уваги цій частині свого життя. Результатом є хронічна

втома, яка супроводжується дратівливістю та агресією, що, в свою чергу, негативно впливає на дітей [5].

Починається це з їхніх стосунків з дітьми [5]. Адже тільки батьки, які задоволені та щасливі своїм життям, виростять дітей, позитивно адаптованих до суспільства.

Дослідники наголошують на довірі як складовій батьківсько-дитячих стосунків. Батьки часто висловлюють свої сумніви та підозри щодо своїх дітей, оскільки підозрюють, що їхні діти зроблять щось погане. Це велике досягнення для батьків - мати можливість довіряти своїм дітям і висловлювати щирі позитивні почуття.

Досвід показує, що батьки часто роблять оціночні висловлювання про своїх дітей у виховних цілях. Вони можуть бути виражені як вербально, так і невербально, а оцінки можуть бути різними: «це правильно», «це нерозумно», «це добре», «це погано» і т.д. Дорослі дуже рідко намагаються зрозуміти, що те чи інше твердження означає для дитини. Можливо, такі реакції виникають через те, що батьки бояться спробувати розібратися в тому, що відбувається. Зробити так, щоб дитина усвідомила власну поведінку. А ще батькам часто не вистачає часу, сил, бажання і, найголовніше, усвідомлення важливості аналізу ситуації, що склалася у їхніх стосунках з дітьми. Тому батьки раціоналізують власну імпульсивну та маніпулятивну поведінку, застосовуючи примітивні та неефективні методи спілкування з дітьми [5].

З іншого боку, на фізіологічному рівні діти дуже чутливі до загрози негативного зовнішнього оцінювання. Вона певною мірою розхитує нервову систему, викликаючи тривогу, а іноді навіть страх. Ця проблема загострюється тим, що діти постійно залежать від зовнішніх оцінок майже скрізь - вдома, в школі чи на вулиці. Поведінкова оцінка, звичайно, має соціальні переваги, але вона також перешкоджає особистісному розвитку. Діти повинні вміти оцінювати зміст і цінність власного життєвого досвіду. Це те, що робить дитину незалежною особистістю, яка може взяти на себе відповідальність за себе [27].

Успішне вирішення конкретних проблем для побудови гуманізму.

Цього можна досягти, якщо стосунки батьків і дітей, виховання в школі і виховання вдома розглядати як єдиний процес. В умовах змін у системі освіти, становлення і розвитку нових парадигм навчання і виховання, усвідомлення педагогічними колективами необхідності суттєвих змін в освітніх практиках і прагнення до максимального сприятливого впливу навчально-виховного процесу на розвиток особистості дитини, педагогам необхідно звернутися до батьки дітей. Наразі адміністрація, вчителі, шкільні соціальні педагоги та психологи мають визнати актуальність і доцільність пошуку нових шляхів взаємодії з батьками в процесі побудови гуманістичних батьківсько-дитячих стосунків, з метою формування позитивної виховної позиції батьків та нейтралізації негативних аспектів цих стосунків.

При цьому доцільно враховувати такі чинники, що розкривають особливості міжособистісних стосунків у сім'ї: спосіб життя і поведінки в сім'ї; моральний і культурний рівень батьків, їхні взаємини один з одним; ставлення батьків до своїх дітей; сприйняття і розуміння ними цілей і завдань сімейного виховання та засобів і методів, що використовуються для їх досягнення.

Дослідниця Л. В. Пovalій у своїй роботі, зазначає при визначенні особливостей міжособистісних стосунків у сім'ї слід враховувати такі чинники: спосіб життя і поведінку в сім'ї; моральний і культурний рівень батьків; їхні стосунки між собою; ставлення батьків до дітей; сприйняття і розуміння ними мети і завдань сімейного виховання, а також засобів і методів, що використовуються для їх досягнення [25].

Ці елементи були покладені в основу класифікації сімей за їх ступенем впливу на виховання дітей [25].

Перший тип - сприятлива для формування особистості. Це сім'я, в якій є батьки і не менше двох дітей, в якій батьки вміють правильно і змістовно організувати життя і діяльність членів сім'ї, в якій панує повне взаєморозуміння і демократичний стиль спілкування і поведінки в сімейних

стосунках. Такі сім'ї характеризуються робочою і моральною атмосферою, культурним і розумним дозвіллям, а батьки мають досить високий рівень освіти, загальної культури і виховних навичок. Матеріальне становище в таких сім'ях задовільне або добре.

Другий тип – це сприятливо-нестійкі. Це сім'ї, які практично мають позитивний вплив на виховання дітей. Як правило, це сім'ї з однією або двома дітьми, де батьки люблять своїх дітей і намагаються створити всі умови для їхнього гарного розвитку. Моральний клімат і робоча атмосфера також хороші.

Однак між дорослими часто виникають конфлікти, оскільки між ними немає повного взаєморозуміння. Батьки часто мають низький рівень загальної культури і недостатні виховні та педагогічні навички. Такі сім'ї можуть бути як ідеальними, так і дезорганізованими. Економічне становище посереднє.

Третій тип – несприятливі. Сім'ї, в яких духовні потреби відходять на другий план порівняно з матеріальними, згубно впливають на формування особистості дитини і роблять її розвиток непродуктивним. Один з батьків зазвичай веде аморальний спосіб життя. Сім'я характеризується споживацтвом як життєвим ідеалом, низьким рівнем освіти і культури. Такі батьки ходять до школи, але слухаються вчителів. Вони відвідують школу і слухають вчителів, але не завжди здатні впливати на своїх дітей педагогічно і у виховному аспекті, що призводить до авторитарного стилю спілкування і взаємних непорозумінь. Як наслідок, вони не можуть раціонально організувати своє сімейне життя і не бажають проводити разом вільний час через відсутність культурних вимог з боку дорослих та відмінності в інтересах між дітьми і батьками. Економічна ситуація - у крайніх випадках сім'ї можуть мати великий дохід, тоді як для інших характерною рисою є бідність.

Четвертий тип – вкрай несприятливий. Найбільш небажаним типом сім'ї є аморальна сім'я. Мікроклімат, який негативно впливає на розвиток дитини. Для них характерні ослаблений моральний і трудовий клімат, постійні

конфлікти, антипедагогічне ставлення до дітей, напруженість у відносинах між іншими членами сім'ї, відсутність спільних культурних і духовних потреб. Економічна ситуація також часто є складною.

1.2. Поняття батьківського ставлення та моделі їхньої взаємодії

Батьківське ставлення - це загальна система різних почуттів до дитини, моделей поведінки у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння особистості та поведінки дитини.

Багато дослідників підкреслюють, що неадекватне батьківське ставлення, тобто недостатня увага і занедбаність, часто призводять до сенсорного голодування у дітей, нерозвиненості високих емоцій та інфантильності особистості.

М. І. Буянов, спостерігаючи за дітьми, які зростають у такому середовищі відзначає, що гіпоопіка характеризується надмірною рухливістю, метушливістю і дратівливістю. Водночас протилежне батьківське ставлення - гіперопіка, сильні обмеження з боку батьків - призводить до неврозів, депресій, підозрливості, невпевненості, тривожності, психічної незрілості та труднощів у спілкуванні з іншими дітьми [40].

Дослідники А. Я. Варга, В. В. Столін, О. А. Карабанова., Е. Г. Ейдемільер виділяють один із аспектів батьківсько-дитячих стосунків це батьківське ставлення [6,15,37].

Під батьківським ставленням розуміють інтегровану систему різноманітних почуттів до дитини, поведінкових патернів, що застосовуються у спілкуванні з дитиною, до особистості та особливостей дитини, а також особливостей сприйняття та розуміння цієї поведінки. Під батьківськими установками зазвичай розуміють установки та відповідну поведінку, що характеризують ставлення до дітей [37].

Структура батьківського ставлення включає три компоненти [33]:

- інтегроване емоційне прийняття або неприйняття дитини,
- міжособистісну дистанцію з дитиною,
- спрямованість спілкування та контролю за поведінкою дитини.

Кожен вимір батьківського ставлення можна розглядати як поєднання емоційного, когнітивного та поведінкового компонентів у різних пропорціях.

Батьківське ставлення визначається характеристиками та особистісними якостями батьків, фізичними, психологічними та статевими особливостями дитини, особливостями подружніх стосунків, соціокультурними чинниками, сімейними традиціями та етичними факторами [1].

1) Емоційне ставлення батьків до своїх дітей формує основу для подальшого людського розвитку дитини. Емоційне ставлення батьків до дітей може варіюватися від безумовно позитивного до негативного полюса.

2) Безумовне емоційне прийняття дитини. Це передбачає, що батьки розрізняють особистість дитини та її поведінку, і є оптимальним для розвитку дитини, оскільки забезпечує повне задоволення її потреб, безпеку, любов та турботу.

3) Умовне емоційне прийняття, яке викликає тривогу і занепокоєння (любов, заснована на досягненнях, чеснотах і поведінці дитини) викликає занепокоєння і хвилювання.

4) Нестійке емоційне ставлення до дитини (позитивні і негативні емоції, ворожість і прихильність).

5) Байдуже ставлення (байдужість, емоційна черствість, дистанційованість, низька емпатія). В основі - незріла батьківська позиція, інфантильність та особистісна незрілість.

6) Приховане емоційне відкидання (зневага, негативне ставлення).

7) Відкрите емоційне відкидання.

Дослідниця А. Капська вважає, що сутністю таких стосунків є ставлення батьків до дитини, яке визначає виховання та розвиток особистості дитини. Ставлення буває різним: безумовне прийняття дитини, прийняття за певних умов, амбівалентне ставлення до дитини, емоційна байдужість до

дитини тощо (аномія); таємне або явне неприйняття дитини (асоціальне ставлення); таємне або відкрите неприйняття своєї дитини [16].

Дослідниця О. В. Удова класифікувала чотири типи батьківського ставлення на основі рівня усвідомлення та прийняття ставлення до дітей [42].

Тип «розумного прийняття» характеризується високим рівнем прийняття дитини, позитивним і доброзичливим ставленням, взаємною задоволеністю існуючими стосунками, адекватним і гнучким батьківським реагуванням та оцінкою поведінки дитини.

Тип «нерозумного прийняття» характеризується високим рівнем безумовного прийняття дитини, низьким рівнем усвідомлення та задоволеності цією взаємодією, відсутністю критичності (оцінюються лише позитивні якості дитини).

Тип «розумного відторгнення» характеризується відторгненням дитини переважно на емоційному рівні, свідоме незадоволення дитиною, надмірна вимогливість, критика і різкість по відношенню до батьків.

Батьки з позицією «нерозумного відторгнення» мають низький рівень прийняття дитини, емоційне відкидання, байдужість до дитини та дистанціювання у стосунках [1].

Хоча розглянуті дослідження не зосереджувалися на безпосередньому впливі різних батьківських установок на розвиток ідентичності дітей, на основі отриманих результатів можна стверджувати, що емоційне ставлення має значний вплив на ідентичність дітей. Зокрема, раннє відкидання дітей призводить до формування різних психологічних проблем, пов'язаних з формуванням таких компонентів ідентичності, як образ «Я» самооцінка та самоприйняття.

Сучасні дослідження показують, що проблема емоційного відкидання дітей дуже поширена і вже стала соціальною проблемою. Так, у дослідженні ставлення батьків до своїх дітей молодшого шкільного віку Ю.Ф. Акименко було зроблено висновок, що більше половини батьків мають проблеми з прийняттям своїх дітей такими, якими вони є, що свідчить про порушення

емоційної складової ставлення. Крім того, майже половина батьків мають високі показники за пунктом «інфантильність», що відображає проблеми з когнітивним компонентом ставлення [4].

Зокрема, діти реагують на батьківське відкидання частковим прийняттям або відкиданням себе, своїх батьків і сім'ї в цілому [4]. Відкидання є джерелом загрози цілісності «Я» у батьківсько-дитячих стосунках. Тому можна сказати, що відкидання або нехтування дитиною з боку батьків створює негативні емоції.

Це є умовою емоційної безпеки дитини. З іншого боку, емоційна безпека та цілісність «Я» є основою ідентичності людини, а тому загрози цій цілісності ускладнюють процес формування ідентичності у дітей [3].

Важливими для характеристики сфери батьківсько-дитячих стосунків є батьківські установки, які відображають більш когнітивні аспекти, такі як сприйняття батьками своїх дітей та їхні погляди на виховання дітей.

У сімейних стосунках важливо враховувати узгодженість і неузгодженість ставлення батьків до своїх дітей. Невідповідність уявлень батьків про ідеальну дитину часто є поширеною проблемою і джерелом конфліктів між парами і сім'ями. Однією з причин цього можуть бути стереотипи щодо виховання дітей. Певні принципи та уявлення про виховання дітей формуються під впливом суспільства та досвіду батьків і передаються з покоління в покоління в сім'ях.

Вплив оточення на світогляд батьків призводить до формування певних установок щодо стосунків з дитиною (наприклад, «чим частіше я буду тебе сварити, тим більше користі від тебе буде»). Ці установки часто проявляються в словах і діях батьків і сприймаються дитиною як ознака відсутності любові. Ці батьківські установки, як свідомі, так і несвідомі, мають значний вплив на ставлення батьків до своїх дітей і сприймаються та усвідомлюються дитиною через механізми впливають на формування особистісних структур [17].

Загальний аналіз різних наукових позицій сучасних дослідників щодо різноманіття дитячо-батьківських стосунків підтверджує їх відповідність основним моделям суспільних відносин: демократичній, ліберальній та авторитарній. У контексті сімейних стосунків демократичний стиль батьківсько-дитячих стосунків зазвичай характеризується емоційною близькістю, прихильністю, підтримкою дитячих інтересів та формуванням дитячої особистості. Замість дисциплінарних методів і тотального зовнішнього контролю - діалог і спільна діяльність, поєднання контролю і самоконтролю [18].

Таким чином, як видно з аналізу досліджень, сучасні наукові дослідження використовують такі поняття, як стилі сімейного виховання, батьківські установки та батьківська позиція для визначення сфери дитячо-батьківських стосунків. Більшість науковців також розглядають феномен дитячо-батьківських стосунків з позиції батьків і відводять дитині досить пасивну роль.

Аналіз даних психологічних досліджень показує, що, незважаючи на значну кількість даних, існують певні протиріччя. Тому, аналізуючи типологію дитячо-батьківських стосунків у психологічній літературі (А.Я. Варга, В.І. Гарбузов, Е.Г. Ейдемільер та ін.) показує, що описані типи цих стосунків іноді перетинаються і єдиної підстави для їх класифікації немає. Протиріччя між кількістю описів цієї психологічної реальності та відсутністю теоретичних узагальнень ускладнює вибір правильної системи для завдання актуальної діагностики та впливу на ці відносини [37].

Батьки беруть участь у житті своїх дітей, а діти - у житті своїх батьків, хоча й різною мірою. Тому параметри залученості відображають ступінь залученості суб'єктів дитячо-батьківської взаємодії у взаємини (від повного відокремлення і дистанціювання до повної інтеграції особистого простору) та суб'єктивну психологічну дистанцію між ними [15].

Поняття «відповідальність» (М. Мід), «влада» (В. Н. Дружинін), «авторитет» (С.В. Ковальов, А.С. Макаренко та ін.) та «контроль» або

«керівництво» (С. Броди, Л.І. Вассерман та ін.) у різних типологіях відображені як параметри стосунків. Репрезентація, статус і провідна роль батьків у дитячо-батьківських стосунках суттєво змінюється в процесі розвитку та соціалізації дитини. Спочатку дитина в дитячо-батьківських стосунках є об'єктом і підлеглим турботи, у стосунках, в яких дорослий є домінуючим.

Контроль - одна з батьківських функцій, за допомогою якої батьки свідомо спрямовують життя дитини, що дозволяє їм займати більш високу позицію по відношенню до дитини [12].

Як вважав відомий педагог В.О. Сухомлинський, рівноправна позиція можлива і тоді, коли дитина є активним суб'єктом виховання. Для того, що краще розуміти всю важливість впливу сімейного виховання на розвиток ідентичності дитини доцільно згадати твердження педагога В. О. Сухомлинського, який підкреслював, що «виховання – це не який-небудь спеціальний, штучно організований «захід», це насамперед спосіб життя» [36, с.58].

Психологи зазначають, що існує взаємодія між батьками (або одним з них) і дитиною, в якій батько/мати виступають в ролі жертви, тоді як дитина психологічно домінує (наприклад, коли дитина є «кумиром сім'ї»). Таким чином, параметри домінування в дитячо-батьківських стосунках відображають ступінь репрезентації та реалізації інтересів, цілей і мотивів батьків і дитини (від домінування інтересів батьків над інтересами дитини до домінування інтересів дитини над інтересами батьків). Коли інтереси суб'єктів представлені в рівній мірі, можна говорити про спільність у стосунках [28].

Очевидно, що природною логікою зміни вираженості параметрів батьківського домінування та інклюзивності протягом вікового розвитку дитини є зменшення ступеня батьківської опіки по відношенню до дитини.

Критерій позитивного батьківського ставлення є гнучким відповідно до віку та поточного стану взаємодії, але все ж не виключає певного ступеня послідовності [29].

Таким чином, ставлення батьків до своїх дітей значною мірою визначає образ «Я» та самоствавлення дітей, які є складовими ідентичності. Батьки впливають на формування образу «Я» та самооцінки своїх дітей не лише через комунікацію своїх очікувань та ставлень до дітей, але й через «озброєння» їх певними оцінками та стандартами поведінки, цілями, до яких слід прагнути, зразками та ідеалами, які слід поважати. Ці стандарти, очікування, норми та ідеали відображаються у змісті домашнього виховання і в тому, як батьки контролюють своїх дітей [30].

Інший аспект розвитку дитячої ідентичності стосується формування дитячих цінностей, основи яких закладаються в сім'ї. Ряд національних досліджень переконливо продемонстрували, що батьківська мораль і цінності мають негативний вплив. Наприклад, багато підлітків з девіантною поведінкою походять з родин, де поширені пияцтво, аморальна поведінка, постійні суперечки та бійки [5].

Водночас діти, які залучені в систему сімейних стосунків і є суб'єктами цієї системи, здатні вибірково і по-різному реагувати на ті чи інші впливи і, зрештою, стають суб'єктами власного розвитку. Можна сказати, що процес формування ідентичності дитини в сім'ї визначається тим, наскільки вона має можливість реально діяти у відносинах не як вимушений об'єкт у відносинах, в яких їй нав'язується певна система цінностей, а як суб'єкт, що опановує певну систему цінностей (сім'ї, родичів) [43].

1.3. Особливості батьківського ставлення до дітей з особливими потребами

Останнім часом спостерігається тенденція до збільшення кількості сімей, які виховують дітей з особливими потребами. Основною метою

концепції сімейного виховання дітей з особливими потребами є створення гармонійного психологічного простору, максимальне розкриття потенціалу дитини та забезпечення її успішної інтеграції в суспільство.

Однак, намагаючись підтримати своїх дітей, сім'ї стикаються зі складними психологічними проблемами, такими як прийняття або неприйняття дитини з особливими потребами, неадекватне ставлення батьків до дитини, фрагментація структури сім'ї та складні стосунки між її членами, різноманітні емоційні проблеми батьків та відсутність розуміння і підтримки з боку чоловіка або дружини.

Перші дослідження емоційних проблем батьків дітей з особливими потребами були проведені зарубіжними авторами. Наприклад, М. Стоун описав проблеми сімей, які виховують дітей з особливими потребами, та визначив типи стресу в таких сім'ях, як переважно економічний, емоційний та фізичний [44].

Особливу увагу науковці приділяють вивченню процесу адаптації до стресу в сім'ях з дітьми з особливими потребами.

Е. Шухарт пропонує детальну періодичну класифікацію кризових ситуацій в емоційній сфері батьків [21]:

1. невизначеність (відчуття паніки, шоку та порушення «нормального» життя через страх перед невідомим);
2. невизначеність (протиріччя між розумінням проблеми на раціональному рівні та запереченням її існування на емоційному рівні);
3. агресія (негативні емоції, емоційні спалахи, гнів);
4. неефективність, хаотична активність (ірраціональні спроби впоратися з безнадійними ситуаціями, пошук чудодійних ліків).
5. депресія (млявість, втома, безнадія, відчуття спустошеності та безпорадності);
6. прийняття проблеми (пошук нового сенсу життя);
7. активізація (прийняття проблем, реалізація внутрішнього потенціалу, активне створення та реалізація життєвого плану);

8. солідарність (налагодження стосунків з іншими батьками, які мають подібні проблеми).

Вчені В. Вишневський, Р. Майрамян та І. Мамайчук дослідили вплив психологічної травми, спричиненої порушеннями розвитку дитини, на настрої та поведінку батьків, а також проаналізували деструктивні дитячо-батьківські стосунки в досліджуваних сім'ях. Автори зазначають, що матері дітей з особливими потребами відчувають цілу низку психологічних і психосоматичних проблем. Це виражене почуття туги, тривожно-депресивний синдром, втома і сильне виснаження, неврози, головний біль, нудота, коливання артеріального тиску, психогенний свербіж, порушення менструального циклу, часті застуди та алергії, серцево-судинні та ендокринні розлади [34].

Вплив сильних психологічних травм, таких як народження особливої дитини, проблеми у догляді та вихованні дитини, труднощі у спілкуванні з дитиною, можуть суттєво змінити особистість матері. На думку В. Вишневського, негативні емоційні переживання матері можуть перерости у невротичний розвиток особистості, що може значно ускладнити її соціальну адаптацію [24].

За результатами досліджень особливостей дитячо-батьківських стосунків Г. Мішина виділяє шість неадекватних моделей дитячо-батьківської взаємодії: ізоляція, гіпотетичний зв'язок, вербальний зв'язок, «мовчазна співприсутність», «вплив і взаємовплив» та позитивний зв'язок [7].

І. Скворцов виділяє чотири типи матерів з різним ставленням до своїх дітей з особливими потребами: домінуючий, агресивний, доброзичливий і залежний [21].

Сім'ї по-різному ставляться до проблеми особливостей дитини. Якщо всі члени сім'ї приймають проблему, конструктивно вирішують складні ситуації, ефективно спілкуються, позитивно ставляться до дитини і до себе, готові прийняти допомогу, все це сприяє формуванню успішної сфери

особистісного розвитку дитини і можливість власного життя поступово стає реальністю.

Однак сім'я може формувати в дитині негативні якості, які можуть затримати розвиток дитини та її адаптацію в суспільстві. Деструктивне ставлення до проблем неповносправності дитини та порушені дитячо-батьківські стосунки можуть затримати розвиток дитини, призвести до погіршення її здоров'я та викликати серйозні перешкоди у відносинах з навколишнім світом. Діти з особливими потребами в таких сім'ях відчувають подвійний тягар соціального відторгнення та маргіналізації у власній родині [9].

Незважаючи на достатню кількість досліджень, важливим є вивчення питання батьківського ставлення до дітей з особливими потребами з точки зору сімейних стосунків.

Такі проблеми, як дисгармонійна атмосфера в сім'ї, неконструктивні моделі дитячо-батьківських стосунків та неадекватні стилі виховання дітей з порушеннями розвитку зумовлені характером і ступенем тяжкості інвалідності дитини, її незворотністю, тривалістю, особистісними якостями батьків, психологічними особливостями, ціннісними орієнтаціями сім'ї, ступенем освіченості батьків, соціальним оточенням, перешкодами у виконанні батьками виховних обов'язків, обставинами та іншими чинниками.

У сім'ях, де діти з особливими потребами відкидаються, батьківське ставлення характеризується емоційним відторгненням, невмінням створювати ситуації спільної діяльності, неадекватними стилями виховання, недостатньою потребою у спілкуванні з дитиною, відсутністю взаємопідтримки та деструктивними установками [11].

Найпоширенішими неправильними батьківськими настановами є [12]:

- заперечення ситуації («За що мені таке?»);
- перекладання провини на дитину («Вони безпорадні створіння! Всі ці зусилля, всі гроші, які ми витратили, все було даремно!»);
- перекладання провини («Це все через твою «гнилу» кров!»);

- помилковий сором («Мені тривожно і соромно, що у мене «ненормальна» дитина»);
- фальшивий сором («Я переживаю і соромлюся, що у мене «ненормальна» дитина»)
- синдром жертви («У мене немає життя!»);
- комплекс провини («Бог карає мене! Це мій обов'язок - розплачуватися за свої гріхи»);
- самоприниження («Я завжди був нещасним. Тільки я можу так!»);
- манія «особливості» («Наша сім'я особлива, ми не такі, як усі»);
- споживацькі бажання («Кожен повинен бути на півдорозі до того, щоб задовольнити нас - ми такі нещасні!»);
- «убивча» жалість («Ця дитина така безпорадна! Вона нікому не потрібна, вона помре без мене!»).

Таке ставлення може призвести до поганої сімейної атмосфери, зосередження на власних проблемах, відчуття безнадійності, створення напруженої та емоційної атмосфери, заохочення до необдуманого поведінки, погіршення сімейних стосунків, утрудненої соціалізації дитини, виключення співпраці та підтримки, небажання батьків допомагати дитині.

Термін «прийняття» увійшов у практику дитячо-батьківських стосунків завдяки науковим працям Карла Роджерса, всесвітньо відомого психотерапевта 20 століття. Цей вчений трактував "прийняття" як безумовне позитивне ставлення до дитини, незалежно від того, чи догоджає вона дорослому в цей момент.

Роджерс вважав, що виховання дитини в атмосфері безумовного прийняття та позитивної уваги забезпечує міцний фундамент для її розвитку та повноцінного функціонування у дорослому житті.

Автори опитувальника батьківського ставлення А. Варга та В. Столін виділяють наступні елементи структури психологічного прийняття батьками дітей з особливими потребами [37]:

1) «інфантилізація» (визнання дитини на когнітивному рівні, намагання приписати їй особистісну та соціальну неадекватність);

2) «прийняття-неприйняття» (інтегроване емоційне ставлення, яке вказує на те, чи поважають батьки індивідуальність дитини, чи вважають, що дитина не здатна нічого досягти в житті); та

3) «авторитарна гіперсоціалізація» (директивний контроль за поведінкою дитини, прояв батьківського авторитаризму);

4) «симбіоз», який зменшує міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною і дає можливість батькам відчувати єдність з дитиною [5].

Психологічні особливості прийняття батьками дітей з особливими потребами можна умовно поділити на такі адекватне та недостатнє. Адекватне прийняття означає прийняття батьками дитини з особливими потребами є необхідним, і для цього існують позитивні та негативні індивідуальні психологічні характеристики, які необхідні для досягнення цього.

Неадекватне прийняття - це неприйняття і психологічне відторгнення батьками особистості дитини. Останнє проявляється в негативному ставленні до потреб, інтересів і розвитку дитини, постійному хвилюванні за неї та сприйнятті дитини як маленької і вразливої в будь-якому віці).

На формування адекватної взаємодії між дитиною та суспільством, дитина стає ізольованою від інших, тривожність, страх та агресивна поведінка.

В. В. Ткачов вважає, що успішна соціальна адаптація дитини з особливими потребами залежить від оптимального виконання сім'єю різних спеціальних функцій (емоційного прийняття, реабілітації, корекції та освіти, адаптації, соціалізації, зайнятості та праці, особистісної орієнтації, рекреації).

Реалізація функції емоційного прийняття створює необхідні умови для формування в сім'ї атмосфери любові та підтримки, поваги та зацікавленості в допомозі дитині з особливими потребами та всій родині.

Реабілітаційна функція допомагає батькам визначити стратегії оптимізації фізичного та психічного здоров'я дитини з особливими потребами.

Корекційно-виховна функція допомагає батькам забезпечити правильну мотивацію для розвитку та навчання дитини, сформувати позитивні установки, інтереси та знання про навколишній світ такої дитини.

Реалізація адаптаційної функції допомагає дітям з особливими потребами розвинути вищий рівень самостійності та ефективності у вирішенні різних життєвих проблем.

Функція соціалізації допомагає таким дітям спілкуватися з однолітками.

Професійно-трудова функція допомагає їм здобувати знання та навички для відповідних професій.

Особистісно-орієнтована функція допомагає дітям з особливими потребами розкрити свою індивідуальність та унікальність, таланти, здібності та обдарування.

Розвиваюча функція сприяє розвитку потреб, здібностей та позитивному входженню в культурне середовище.

Рекреаційна функція допомагають дітям з особливими потребами позбутися упереджень у їхньому оточенні. Відпочинок з друзями, участь у театральних виставах та святах допомагають дітям інтегруватися в суспільне життя та налагодити контакт з природою і світом людей [21, 26].

Висновки до 1 розділу

Висновок Аналіз психолого-педагогічних досліджень показує, що сфера дитячо-батьківських стосунків включає в себе такі явища, як батьківське ставлення, стилі батьківського виховання та характер дитячо-батьківської взаємодії, які мають значний вплив на особливості розвитку дитини, її особистісний розвиток і особливо на її ідентичність. Дитячо-батьківські стосунки можуть бути представлені різними параметрами, такими як турбота, близькість/дистанція, стиль виховання, узагальнені параметри інклюзії та дифузії, і характеристики цих стосунків можна дослідити емпірично.

Батьківське ставлення - це загальні вираження взаємних відносин, прихильності та залежності, що включають суб'єктивні, оціночні та свідомо обрані погляди на дитину, які зазвичай визначають сприйняття дитини, способи спілкування, особистісні та поведінкові характеристики. Як правило, структура батьківського ставлення включає когнітивний компонент (сприйняття і розуміння дитини), емоційний компонент (прийняття дитини як самостійної цінності, емоційна чутливість, емпатія, толерантність) і поведінковий компонент (дитячо-батьківська взаємодія, чуйність на потреби дитини, здатність до співпраці, ініціативність, гармонійні стосунки). Розрив емоційного зв'язку між батьками та дитиною зумовлений формуванням стійкого емоційного негативного фону у стосунках, труднощами у взаєморозумінні, адже взаємні установки тісніше пов'язані з емоційними переживаннями, тобто стосунки між батьками та дитиною з особливими потребами є, з одного боку, близькими, щирими, дружніми, а з іншого - далекими, ворожими, холодними, з одного боку, далекими, ворожими, з іншого боку. При віддаленні від полюсів теплих стосунків виникають «зони емоційного неблагополуччя».

Ставлення батьків до дітей з особливими потребами зазвичай характеризується наступними загальними рисами: співчуття, опіка, контроль, надмірна батьківська любов, надмірна прив'язаність або непослідовність,

емоційне відторгнення хворої дитини і навіть може проявлятися у жорстокому поводженні.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

2.1 Обґрунтування методів емпіричного дослідження

В якості діагностичного інструментарію було обрано наступні методики:

1. Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варги, В. Століна) [37];
2. Методика «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) [7];
3. Методика-опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3 / Тест Д. Олсона) [25]

Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін)

Під батьківським ставленням науковці розуміють систему різних почуттів і поведінки дорослих щодо своїх дітей. З психологічної точки зору, батьківські установки є психологічним ставленням до дітей і включають раціональний, емоційний та поведінковий компоненти. Всі вони оцінюються в тій чи іншій мірі за допомогою опитувальника (див. Додаток А), який лежить в основі цієї методики.

Методика включає 61 питання, розділене на п'ять шкал, що стосуються специфічних аспектів батьківської свідомості.

1. «Прийняття – відкидання». Ця шкала відображає та втілює наступне інтегральне емоційне ставлення, загальну емоційну позитивність (прийняття) або емоційно негативне (відторгнення) ставлення до дитини.

2. «Кооперація». Ця шкала виражає бажання дорослого по відношенню до дитини, вміння співпрацювати з нею, виявляти щире зацікавлення та участь у справах дитини, проектувати образ соціально бажаного батьківського ставлення.

3. «Симбіоз». Запитання цієї шкали спрямовані на виявлення таких аспектів, як дорослий або намагається інтегруватися з дитиною, або, навпаки, намагається тримати психологічну дистанцію від дитини. Це своєрідний контакт між дитиною та дорослим.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація». Ця шкала відображає форму та напрямок контролю за поведінкою дитини. Іншими словами, вона описує, як дорослі контролюють поведінку дітей і наскільки вони є демократичними чи авторитарними по відношенню до дітей.

5. «Маленький невдаха». Цей останній критерій відображає особливості сприйняття та розуміння батьками своїх дітей. Іншими словами, він показує, як дорослі ставляться до здібностей, успіхів та невдач дітей.

Для кожного типу стосунків між батьками та дітьми, визначеного в цьому опитувальнику, нижче наведено кількість суджень, пов'язаних з цим типом.

Судження оцінюється як 1 бал за відповідь «Так» і 0 балів за відповідь «Ні». Високий бал вказує на те, що такі стосунки між батьками та дітьми є дуже розвиненими, тоді як низький бал вказує на те, що стосунки між батьками та дітьми є відносно слабкими.

Високі показники за шкалою «прийняття-відкидання» (23-33) свідчать про те, що людина має дуже позитивне ставлення до дитини. У цьому випадку дорослий приймає дитину такою, якою вона є, поважає, приймає та співпереживає її індивідуальність, визнає її інтереси, підтримує її плани та різноманітні починання, проводить з нею багато часу і не шкодує про це.

Низькі бали від 0 до 8 за тією ж шкалою свідчать про те, що дорослі часто відчують негативні емоції, образу, гнів, розчарування, а іноді навіть ненависть по відношенню до дитини. Ці дорослі вважають дитину невдахою, не вірять у її майбутнє і думають, що вона ніколи нічого не досягне в житті через свої низькі здібності, дурні нахили та малий розум. Дорослі також часто знецінюють здібності дитини і послаблюють її своїм ставленням.

Високий бал (7-8 балів) за шкалою «Кооперація» свідчить про те, що дорослий щиро цікавиться інтересами дитини, цінує її здібності, вірить, що дитина буде успішною в майбутньому, заохочує самостійність та ініціативу дитини, намагається бути рівним з дитиною і демонструє це в усіх аспектах.

Низька оцінка за цією шкалою (1-2 бали) свідчить про те, що дорослі поведуться діаметрально протилежно до дітей і не можуть претендувати на роль хороших вчителів. Вони не цікавляться інтересами дитини і мало вірять у її здатність досягти чогось у майбутньому.

Високий бал 6-7 за шкалою симбіотичності є достатнім для того, щоб зробити висновок, що дорослий прагне до симбіотичних стосунків з дитиною. Іншими словами, він/вона має відчуття єдності з дитиною, не тримає психологічну дистанцію від дитини, знаходиться поруч з дитиною, задовольняє основні раціональні потреби дитини та намагається захистити її тримає її подалі від проблем і труднощів.

Низький бал в один або два бали за тією ж шкалою є ознакою того, що можна зробити висновок, що цей дорослий, навпаки, намагається тримати велику психологічну дистанцію з дитиною і дуже мало піклується про неї. Іншими словами, він недостатньо переймається тим, що відбувається з дитиною. Такі дорослі навряд чи будуть хорошими вчителями і вихователями для дітей.

Висока шкала авторитарної гіперсоціальності (6-7 балів) вказує на те, що дорослий має дуже чітку авторитарну батьківську позицію. Дорослий вимагає від дитини беззаперечного послуху і запроваджує сувору дисципліну. Він чи вона нав'язує дитині свою волю майже в усіх питаннях, стимулюючи таким чином розвиток дитини.

З іншого боку, низька оцінка від -1 до 2 балів за нічию свідчить про те, що дорослий мало контролює поведінку дитини. Це може поставити їх у не вигідне становище, коли йдеться про навчання та виховання дітей. Оцінюючи виховну компетентність дорослого за цією шкалою, найкращим

варіантом є середній бал 3-5 балів. Це буде найкращим показником для батьківства.

При підрахунку тестових балів за всіма ознаками враховується відповідь «вірно». Високий тестовий бал по відповідним шкалам інтерпретується як:

- відштовхування;
- соціальна бажаність;
- симбіоз;
- гіперсоціалізація;
- інфантилізація.

Методика «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ). За допомогою опитувальника, розробленого Е.Г. Ейдемільером можна визначити тип сімейних стосунків. Методика складається з 130 тверджень, де досліджуваним пропонується висловити свою згоду або не згоду. Якщо важко зробити вибір, можна відмітити номер відповідей знаком питання. Варто обмежити кількість таких відповідей до п'яти.

Автор виділяє наступні дезадаптивні форми сімейного виховання [15]:

1. Потураюча гіперпротекція- батьки ігнорують зрілість своїх дітей і заохочують їх до збереження таких якостей, як відвертість і наївність. Для таких батьків підлітки все ще залишаються «маленькими дітьми», і вони намагаються рятувати їх від усіх труднощів, задовольняти їхні бажання та відчувати гордість і захоплення їхніми мінімальними досягненнями.

2. Домінуюча гіперпротекція- проявляється у підвищеній увазі до дитини, надмірній увазі та контролі за її поведінкою, що призводить до зниження почуття відповідальності та самостійності дитини.

3. Емоційне нехтування дитиною. У цьому випадку дитина є тягарем для батьків, а її потреби ігноруються. Часто підлітку нав'язується роль «невиправного», «хулігана», «психопата» і т.д. Діти відчують, що переривання життя батьків, що створює значну дистанцію у їхніх стосунках з дитиною.

4. Підвищена моральна відповідальність. Це, звичайно, поєднується з нехтуванням власними потребами та інтересами дитини, недостатньою увагою до її психофізіологічних особливостей. Це може призвести до obsесивно-фобічних невротичних реакцій або декомпенсації за психастенічним типом.

5. Гіпопротекція характеризується відсутністю батьківського піклування, браком контролю, слабкістю та батьківською незрілістю. Це проявляється в поверхневому інтересі до дитини, а контроль і турбота носять суто формальний характер.

6. Жорстоке поводження - потреби дитини не задовольняються, її позбавляють задоволення, карають, б'ють тощо

Методика-опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3 / Тест Д. Олсона). Є одним з найвідоміших стандартизованих опитувальників, призначених для оцінки структури сім'ї. Авторами цього опитувальника є Д. Х. Олсон, Д. Портнер та І. Лаві.

Цей опитувальник використовується для оцінки структури сім'ї. Він призначений для аналізу того, як сім'ї сприймають свою сім'ю в даний час і якою вони хотіли б її бачити.

В основі методики лежить «Модель циркуляції» Д. Х. Олсона, розроблена Д. Олсоном. Модель включає три найважливіші параметри сімейної поведінки: згуртованість, адаптацію та комунікацію. FACES-3, третє видання серії FACES, - це шкала, призначена для оцінки двох основних вимірів сімейної структури, представлених у циркулярній моделі: сімейної згуртованості та сімейної адаптації.

Згуртованість сім'ї - це ступінь емоційного зв'язку між членами сім'ї. Якщо ступінь цього зв'язку максимальний, вони емоційно залежні один від одного, якщо мінімальний - автономні та віддалені один від одного. Для діагностики сімейної згуртованості використовуються наступні показники: «емоційні зв'язки», «сімейні кордони», «прийняття рішень», «час», «друзі» та «інтереси і дозволя». Наскільки гнучко або, навпаки, жорстко сімейна

система здатна адаптуватися і змінюватися під впливом стресових факторів. Для діагностики ступеня адаптації використовуються наступні параметри: «лідерство» «контроль», «дисципліна», «правила і ролі в сім'ї». Циклічна модель виокремлює чотири рівні сімейної згуртованості: від дуже низького до дуже високого. Вони називаються роз'єднаний, розділений, зв'язаний і зчеплений.

Аналогічно діагностуються чотири рівні адаптації сім'ї: ригідний, структурований, гнучкий і хаотичний.

Опитувальник призначений для того, щоб проаналізувати, як члени сім'ї сприймають свою сім'ю в даний час і якою вони хотіли б її бачити. Різниця між уявленнями та ідеалами визначає рівень задоволеності існуючим сімейним устроєм. «Ідеал» дає інформацію про напрямок і ступінь змін у функціонуванні сім'ї, яких бажає кожен респондент. Чим більший «ідеал», тим вищий рівень задоволеності ним. Чим більший розрив між ідеалом і реальним сприйняттям, тим більша незадоволеність існуючою сімейною системою.

Інструмент складається з переліку від 1 до 20 тверджень. Завдання досліджуваного - оцінити кожне твердження двічі за 5-бальною шкалою відповідно до його вираженості

Майже ніколи - 1,

рідко - 2

будь-коли - 3

часто - 4

майже завжди - 5.

У першому випадку завдання досліджуваного - оцінити реальне функціонування сім'ї, у другому - ідеальне, тобто те, яким би він хотів його бачити.

Обробка та інтерпретація результатів.

1. Визначення типу сімейної структури. Під час процедури підраховується бал, отриманий шляхом підсумовування парних і непарних

пунктів. Бал, отриманий при підсумовуванні непарних пунктів, визначає рівень згуртованості сім'ї, а бал, отриманий при підсумовуванні парних пунктів, - рівень сімейної адаптації. Тип сімейної системи визначається за двома параметрами: сумарним балом за адаптацію та злагодженість сім'ї відповідно до стандартизованих критеріїв оцінювання по всій вибірці.

2. Задоволеність сімейним життям, що визначається різницею між ідеальними та реальними балами за двома шкалами (приспосовання та адаптації).

Наразі не існує емпіричних норм для визначення ступеня розбіжності між ідеалом та реальністю. Вищі показники розбіжностей свідчать про нижчу задоволеність сім'єю. Оцінка розбіжностей повинна бути розрахована для кожної людини з точки зору гармонії та сумісності, а потім ці дві оцінки повинні бути підсумовані для отримання загального балу. Еквівалентом результату є показник задоволеності сім'єю.

Основні етапи нашої дослідницької роботи:

1. Організаційний етап включав постановку цілей дослідження, огляд відповідної літератури та теоретичних досліджень. Він також включав підготовку передумов та суб'єктів дослідження, тобто безпосередні бесіди з ними. Для дослідження було підготовлено емпіричний матеріал. Були обрані методи, описані вище. Ці методи були обрані за принципом зручності та доступності для досліджуваних та експериментаторів.

2. Етап збору даних являє собою власне експериментальне дослідження. База дослідження: м. Яремче. У дослідженні взяли участь 15 матерів, які мають діток з особливими потребами. Вік досліджуваних 28-45 років. Згідно вимог етичного кодексу досліджування проводилось анонімно.

3. Якісна та кількісна обробка отриманих результатів. На даному етапі проводиться кількісний аналіз отриманих даних: підрахування балів, кількісний та якісний аналіз.

Таким чином, проведення емпіричного дослідження передбачає планування ряду підготовчих етапів та планомірну їх реалізацію,

забезпечення отримання ряду даних, які потребують ретельної обробки, аналізу та інтерпретації.

2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

За результатами методики Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варги, В. Століна) маємо наступні показники (див. табл. 2.1)

Таблиця 2.1

Типи батьківського ставлення до дітей з особливими потребами
Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варги, В. Століна) (n=15)

Шкали	Рівні		
	низький	середній	високий
Прийняття – відкидання	3	10	2
Співпраця	4	11	-
Симбіоз	-	5	10
Авторитарна гіперсоціалізація	2	12	1
Маленький невдаха	6	6	3

Далі вважаємо за доцільне результати кожної шкали зобразити в діаграмах рівні вираження.

Рис. 2.1 Шкала «Прийняття-відкидання»

(Тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варги, В. Століна)

За шкалою «Прийняття – відкидання» мають високий (2 батьків) та середній (10 батьків) рівні. Тобто дорослі намагаються підтримувати своїх дітей, приймають їх такими, якими вони є, люблять їх, визнають їхню індивідуальність, співпереживають їм, беруть активну участь у їхньому житті, виявляють готовність до співпраці та конструктивного вирішення проблем, проводять з ними багато часу і не шкодують про це. Однак три сім'ї отримали низькі бали за шкалою, що свідчить про ступінь зневаги до дитини, сприйняття того, що дитина не може досягти успіху в житті, а також про брак довіри та поваги. Вони можуть негативно ставитись до своїх дітей, роздратовані, злі та засмучені.

Рис. 2.2 Шкала «Кооперація»

(Тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варги, В. Століна)

Більшість сімей (11 матерів) отримали середній бал за шкалою «Кооперація», що свідчить про те, що є певні труднощі з розпізнаванням дітей, які можуть досягти успіху, а також про те, що саме батьки заохочують поведінку та проявляють ініціативу. Дорослі не завжди виявляють інтерес до того, чим цікавляться їхні діти, недооцінюють здібності своїх дітей і

вважають, що їхні діти не зможуть нічого досягти, щоб бути незалежними і пристосованими в майбутньому.

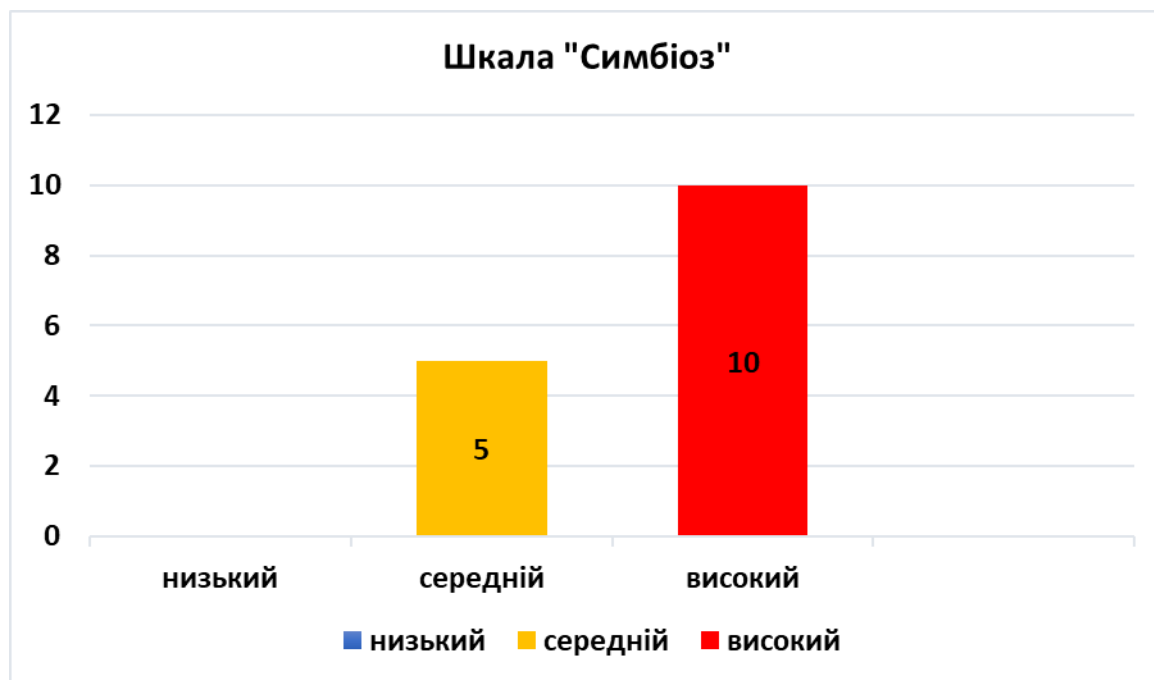

Рис. 2.3 Шкала «Симбіоз»

(Тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варги, В. Століна)

За шкалою симбіотичності високі (10 досліджуваних) та середні (5 досліджуваних) показники свідчать про те, що батьки дітей з особливими потребами не є психологічно віддаленими від своєї дитини. Дорослі завжди поруч з дитиною, захищають її від негараздів і труднощів та намагаються задовольнити основні раціональні потреби.

Рис. 2.4 Шкала «Авторитарна гіперсоціалізація»
(Тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варги, В. Століна)

Високі показники за шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» свідчать про те, що дорослі поведуться надто авторитарно по відношенню до дітей, вимагають безумовного послуху та дисципліни, нав'язують свою волю, не намагаються зрозуміти точку зору дитини, пильно стежать за її досягненнями, нетерплячі до неї та застосовують покарання. Однак 12 батьків у таких сім'ях мають найбільш прийнятний метод «належного контролю над дітьми».

Рис. 2.5 Шкала «Маленький невдаха»

(Тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варги, В. Століна)

Троє з матерів мають високі бали за шкалою «Маленький невдаха». Це свідчить про те, що батьки сприймають своїх дітей як невдах, некомпетентних або невстигаючих. Батьки не довіряють своїм дітям, суворо контролюють їхню поведінку, ставляться до них як до нерозумних, ігнорують інтереси, думки та почуття дітей, які не мають значення для дорослих.

Більшість батьків (6 середній рівень) вважають дітей недоречними, неуспішними та відкритими для поганого впливу, тому намагаються захистити їх від життєвих труднощів і суворо контролюють їхню поведінку.

Однак лише в деяких сім'ях дорослі беззастережно вірять у своїх дітей (6 -низький рівень), вважають, що якщо вони будуть наполегливо працювати разом, то все вийде, і завжди намагаються підтримати своїх дітей, навіть коли щось йде не так.

Таким чином, за результатами методики можна зробити висновок, що багато батьків хочуть проводити вільний час з дітьми, підтримувати інтереси дітей, допомагати їм у всьому, пишатися досягненнями своїх дітей, але залишаються досить відстороненими, відстороненими та домінуючими. Емоційно напружене спілкування ґрунтується на нерівності, відсутній

зворотній зв'язок, дитина сприймається як пасивна особа, почуття та думки якої не беруться до уваги. Батьки використовують типові негативні методи у спілкуванні з дітьми: наказують, керують, командують, погрожують, моралізують, звинувачують, засуджують, принижують, часто використовують авторитарні методи контролю та покарання, придушують ініціативу та самостійність. Батьки надають перевагу «вихованню», а не емоційній близькості та гармонійному співіснуванню з дітьми. Дорослі можуть очікувати від дітей неможливих результатів, що призводить до конфлікту з батьківськими бажаннями, почуття провини, високого рівня тривожності, депресії та дратівливості. Тривога дитини та відчуття того, що вона зазнає невдачі або не може досягти успіху, посилюються, збільшуючи ризик захворювання та виникнення вторинних симптомів.

За методикою «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) діагностовано: домінуюча гіперпротекція (8 осіб), емоційне відкидання (5 осіб), підвищена моральна відповідальність (1 особа), гіпопротекція (1 особа). Заохочувальна гіперпротекція та жорстоке поводження не діагностовано (див. табл. 2.2 та рис. 2.6)

Таблиця 2.2

Типи сімейного виховання

методика «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) (n=15)

Комбінація чинників	Тип виховання	Кількість матерів
Г+, У+, Т-, З-, С-	Заохочувальна гіперпротекція	-
Г+, Вус, Тс, З+, Сс	Домінуюча гіперпротекція	8
Г-, У-, Тс, Зс, Сс	Емоційне відкидання	5
П-, У-, Т+	Підвищена моральна відповідальність	1
П-, У-, Т-, З-	Гіпопротекція	1
Г-, У-, Т+-, З+-, С+	Жорстоке поводження	-

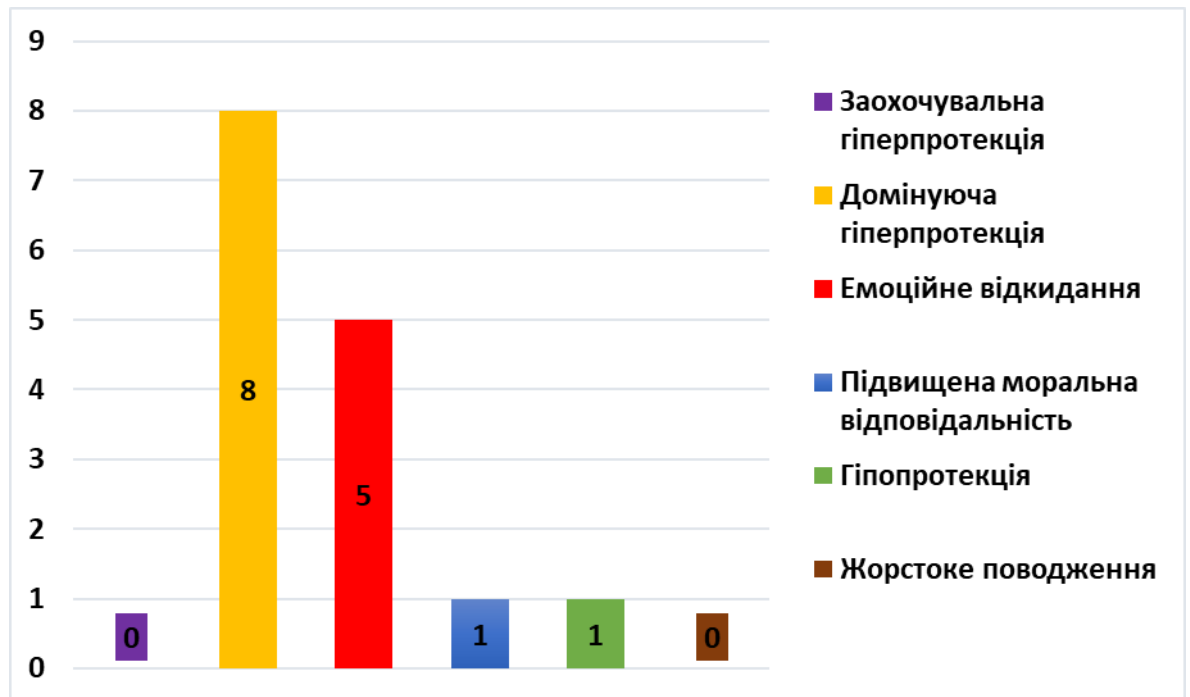

Рис. 2.6 Типи сімейного виховання
методика «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ)

Отже, можемо побачити що домінуючим типом сімейного виховання серед досліджуваних є домінуюча гіперпротекція (8 матерів). Тобто вони надають великого значення розвитку особистості своїх дітей, але при цьому їхня дитина позбавлена свободи пересування. У гіперактивних дітей ці рамки призводять до сильного емоційного стресу агресивного типу. Домінуюча гіперопіка підвищує нервово-психічну вразливість.

Наступним типом, який характерний для 5 матерів є емоційне відкидання. Тобто батьки несвідомо порівнюють своїх дітей з негативними подіями у власному житті і створюють великий простір у стосунках з дітьми, що створює дистанцію на емоційному рівні. Часто діти можуть усвідомлювати, як вони заважають дорослим. У дітей з неврівноваженим і безкорисливим акцентуванням розвиваються невротичні розлади.

Для однієї матері характерним є підвищена моральна відповідальність. До дитини ставлять високі вимоги, а вона не бажає їх виконувати. Цей тип активізує тривожно-боязкий тип акцентуації особистості. І також одна із матерів має тип – гіпопротекції. Що свідчить про нестачу батьківського піклування, відсутність контролю, слабкість і батьківська незрілість. Це

проявляється в поверхневій турботі про дитину, де контроль і турбота носять суто формальний характер. Інших типів сімейного виховання серед досліджених не виявлено.

Результати за методикою «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3 / Тест Д. Олсона) представлено у таблиці 2.3 та рис. 2.7

Таблиця 2.3

Види сімейної адаптації та згуртованості
методика «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3 / Тест
Д. Олсона)

Вид сімейної адаптації	Кількість матерів	Вид сімейної згуртованості	Кількість матерів
ригідний	2	роз'єднаний	6
структурований	6	розділений	7
гнучкий	1	зв'язаний	1
хаотичний	6	зчеплений	1

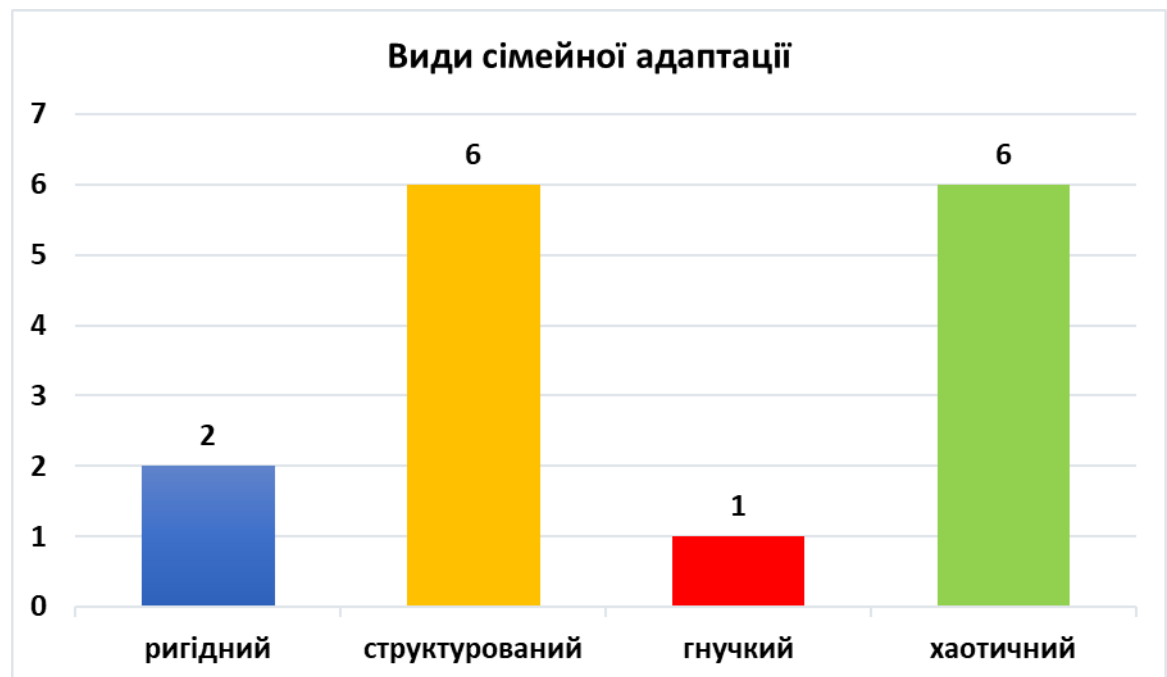

Рис. 2.7 Методика «Шкала сімейної адаптації та згуртованості»
(FACES-3 / Тест Д. Олсона)

Структурована сім'я для шести матерів характеризується розумним ступенем гнучкості. Існує певний ступінь демократичності в управлінні,

допускаються переговори щодо сімейних питань, в тому числі щодо поглядів дітей. Ролі та сімейні правила є фіксованими і можуть обговорюватися. Існують також каральні правила.⁶ Для матерів хаотичні сім'ї характеризуються високим ступенем непередбачуваності. Такі системи часто формуються в кризові періоди, наприклад, після народження дитини, розлучення або втрати доходу. Перебування в такій системі протягом тривалого часу може бути проблематичним. Такі системи мають нестабільне та обмежене управління, їм бракує лідерства. Рішення приймаються імпульсивно і непродумано. Розподіл ролей нечіткий і часто може змінюватися між учасниками.

Для двох досліджуваних характерна ригідна сім'я, що має низьку гнучкість і адаптивність. Така система не здатна вирішувати життєві завдання, що виникають перед сім'єю при її просування по стадіях життєвого циклу. Сім'ї відмовляються пристосовуватися до мінливих обставин (наприклад, народження і смерті членів сім'ї, дорослішання і відокремлення дітей, зміни професії та місця проживання). Коли системи є надмірно ієрархічними, вони часто стають жорсткими. Іншими словами, є члени сім'ї, які всім керують і контролюють. У таких сім'ях обговорення ключових питань обмежене, а більшість рішень приймає лідер. У ригідних системах ролі зазвичай жорстко розподілені, а правила взаємодії не змінюються. Оскільки зміни в системі не є важливими, поведінка її членів є дуже передбачуваною і ригідною. Існує лише одна сім'я, яка характеризується гнучкою адаптацією; ця сім'я характеризується помірною гнучкістю і демократичним стилем керівництва. Переговори ведуться відкрито і активно, в тому числі з дітьми.

Ролі поділяються з іншими членами сім'ї та змінюються, коли це необхідно. Правила можуть бути змінені та співвіднесені з віком членів сім'ї. Іноді, щоправда, сім'ї може бракувати лідерства, і члени сім'ї зав'язують у суперечках один з одним.

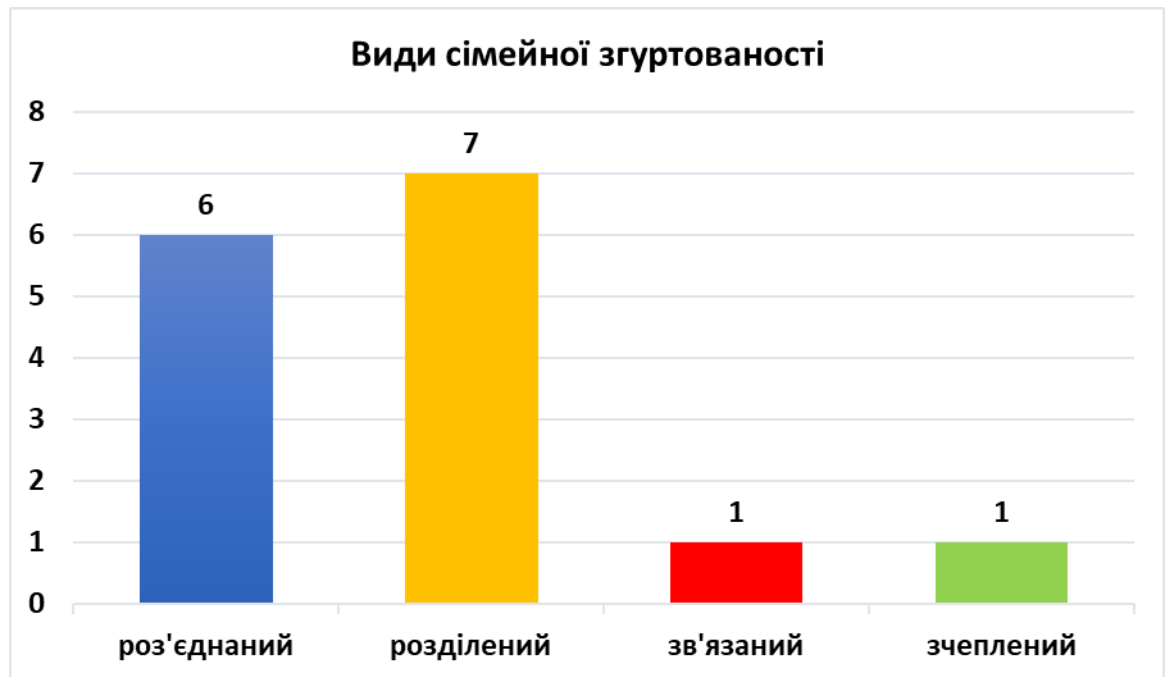

Рис. 2.8 Методика «Шкала сімейної адаптації та згуртованості»
(FACES-3 / Тест Д. Олсона)

Розділений тип згуртованості (7 матерів) характеризується помірною згуртованістю. Існують певні прогалини в емоційних стосунках між сім'ями, але не такі екстремальні, як у розлучених сім'ях. Хоча для сімей важливіше проводити час окремо, вони можуть збиратися разом, щоб обговорити проблеми, підтримати один одного і прийняти спільні рішення. Захоплення та друзі часто відрізняються, але є місце, де сім'ї можуть ділитися ними.

Для 6 досліджуваних характерний тип - роз'єднаний. Іншими словами, сім'я дуже емоційно фрагментована, має низький рівень згуртованості, демонструє нескоординовану поведінку і не здатна підтримувати один одного та вирішувати життєві проблеми разом. Їх ізоляція один від одного і важливість, яку вони надають незалежності, маскують їхню нездатність формувати близькі стосунки. Їх тривожність зростає, коли вони наближаються до інших.

Зв'язаний тип нажаль виявлено лише у 1 особи, що характеризується високим ступенем емоційної близькості, лояльністю у взаєминах та певною залежністю членів сім'ї один від одного. Члени сім'ї часто проводять час разом, Це час для них важливіший, ніж час присвячений індивідуальним

друзям та інтересам. А також для 1 матері характерний – зчеплений тип. Для такої сім'ї характерна надмірна емоційна близькість (злиття) та лояльність, відсутність особистого простору, незалежності у членів сім'ї. Такі сім'ї та їх члени є слабо диференційними.

2.3. Рекомендації батькам щодо ставлення до дітей з особливими потребами

Батьки дітей з особливими потребами повинні розуміти, що інвалідність їхньої дитини суттєво змінює все життя сім'ї, включаючи цінності, бажання, прагнення, моделі спілкування, психологічний клімат, емоційний стан і реакції всіх членів родини. Тому успішний розвиток, виховання, навчання та соціальна адаптація дитини з особливими потребами залежить від оптимального виконання сім'єю певних функцій.

Виконання функції емоційного прийняття створює в сім'ї атмосферу любові та підтримки, поваги та зацікавленості в допомозі дитині з особливими потребами та всій родині. Дитина безумовно приймається всією сім'єю як унікальна і неповторна особистість. Дитина може легко і швидко набути необхідних знань і навичок, сформувати емоційне здоров'я і стійкість до стресів та досягти певного рівня особистісної зрілості. У сім'ї створюються оптимальні умови для активності та самореалізації всіх її членів [23].

Реабілітаційна та корекційна функції допомагають батькам визначити відповідні стратегії роботи та спеціальної допомоги для своїх дітей з особливими потребами та оптимізувати їхній фізичний і психічний стан.

Реалізація корекційно-виховної функції допомагає батькам сформувати правильну мотивацію для розвитку та навчання дитини і створює необхідне корекційно-виховне середовище, що сприяє формуванню позитивного ставлення та інтересу до навколишнього світу і пізнання його дитиною. Створення такого середовища допомагає виявити потенційні можливості та

здібності дитини, оптимізувати її особистісний розвиток та подолати внутрішні психологічні проблеми як для дитини, так і для батьків.

Адаптаційні функції допомагають дітям з особливими потребами розвивати вищий рівень самостійності та активності, виявляти та формувати нові адаптивні навички для вирішення різноманітних життєвих проблем. Соціалізаційні функції допомагають дітям з порушеннями активності розвивати адекватні стосунки з оточуючими та мотивувати їх до пізнання світу, спілкування з однолітками та набуття професійних знань і навичок [41].

Залежно від ступеня інвалідності, професійно-трудова функції сприяють формуванню трудової орієнтації та допомагають визначитися з майбутньою професійною зайнятістю.

Реалізація особистісно-орієнтаційної функції сприяє розкриттю індивідуальності та унікальності дітей з особливими потребами, їх здібностей та позитивному входженню в культурне середовище.

Рекреаційна функція допомагає позбутися упереджень щодо дітей з особливими потребами. Соціальна рекреація, прогулянки, свята, участь у театральних виставах допомагають дитині відчувати себе у світі інших, подолати сімейну порожнечу, оптимізувати життєвий тонус, налагодити контакт з природою та світом людей.

Основними завданнями роботи психолога з сім'ями, які виховують дітей з особливими потребами, є допомога у виборі правильної виховної тактики, навчання дитини певним навичкам, інформування про вікові та індивідуальні особливості дитини, зумовлені порушеннями розвитку, допомога у правильній оцінці своїх можливостей, визначення методів корекційної роботи, гармонізація стосунків у сім'ї, вирішення особистих проблем у сім'ї, спричинених появою дитини з порушеннями розвитку, а також вироблення стратегій для суспільства.

Дитині з особливими потребами може створити таке сімейне середовище, в якому вона відчує міцний фундамент для подальшого розвитку і функціонування в житті вимогливого дорослого, де панує щира,

безкорислива і непідробна любов батьків до своєї дитини, безумовне прийняття, впевненість у силах і здібностях дитини, врахування почуттів, думок та інтересів дитини, толерантність, увага до позитивних рис характеру дитини і підтримка її сильних сторін, надійне спілкування, відповідальність і взаємодопомога [38].

Висновки до розділу 2

Батьківське ставлення до дітей з особливими потребами характеризується недооцінкою здібностей і навичок власних дітей, слабким заохоченням самостійності та ініціативи, прагненням захистити їх від життєвих негараздів, постійною тривогою за власних дітей, які сприймаються як маленькі і вразливі в будь-якому віці.

Ще однією характеристикою батьків, які приймають своїх дітей з особливими потребами, є сприйняття дитини як суб'єкта соціальних відносин, тобто дорослі не акцентують увагу на інвалідності дитини і або створюють сприятливі умови для адаптації дитини в суспільстві, або бачать в ній людину, не прийнятну суспільством. У такому випадку батьки відчувають бажання захистити і сховати свою дитину від усіх, що негативно впливає на формування адекватних взаємодій між дитиною і суспільством. Часто батьки пояснюють таку поведінку нетолерантним ставленням оточуючих до дітей з особливими потребами. У таких ситуаціях дитина стає ізольованою від оточуючих, тривожною і боязкою, агресивною по відношенню до інших.

ВИСНОВКИ

На підставі опрацювання наукової літератури з досліджуваної проблеми та у процесі проведення емпіричного дослідження, можна зробити наступні висновки.

1. Аналіз наукової літератури показує, що дитячо-батьківські стосунки визначаються як постійні, довготривалі, особливі міжособистісні стосунки, що характеризуються сильною емоційною значущістю, віковою мінливістю та збалансованістю як для дитини, так і для батьків. Двостороння позиція, потреба в турботі та відповідальності визначають психічний розвиток та соціалізацію дитини.

2. Поняття батьківське ставлення - це загальна концепція взаємозалежності, приналежності та залежності, яка включає в себе суб'єктивні та вибіркові погляди на дитину і часто визначає особливості сприйняття дитини, способи спілкування, особистість та поведінку. Структура батьківського ставлення поділяється на когнітивну (визнання і розуміння дитини), афективну (прийняття дитини як самостійної цінності, емоційна чутливість, емпатія, толерантність), поведінкові (інтерактивна взаємодія між батьками та дитиною, адекватне реагування на потреби дитини, здатність реагувати на потреби дитини), поведінковий (здатність до співробітництва, самостійність, незалежність, гармонійність).

3. Батьківське ставлення до дитини з особливими потребами залежить від низки факторів, серед яких психофізіологічні (стан здоров'я дитини та батьків, експертна оцінка рівня розвитку дитини та очікування), економічні (стабільна можливість задовольняти основні потреби всіх членів сім'ї), виховні (здатність всієї сім'ї, особливо батьків, гармонійно виховувати дитину з особливими потребами), психологічні (вміння гармонійно виховувати дитину з особливими потребами) та соціальні (суспільне визнання важливості батьківської активності).

4. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження показав, що дорослі підтримують своїх дітей, приймають і люблять їх такими, якими вони є, визнають їхню індивідуальність, співпереживають їм, беруть активну участь у їхньому житті, співпрацюють із ними, виявляють готовність конструктивно розв'язувати проблеми, проводять із ними багато часу і намагаються не шкодувати про це. Однак деякі сім'ї (3 особи) мають низькі показники, що свідчить про ступінь зневаги, уявлення про те, що дитина не може досягти успіху в житті, а також про відсутність довіри та поваги. Вони можуть бути негативними, розчарованими, злими і засмученими щодо своїх дітей.

Можна сказати, що багато батьків хочуть проводити вільний час зі своїми дітьми, підтримувати їхні інтереси, допомагати їм у всьому, пишатися досягненнями своїх дітей, але водночас поведуться досить відсторонено, відсторонено та контролююче. Емоційно напружене спілкування ґрунтується на нерівності, відсутній зворотній зв'язок, а дитина сприймається як пасивна особистість, на чий почуття і думки не зважають. Батьки використовують типові негативні методи спілкування з дітьми: команди, вказівки, накази, погрози, моралізаторство, звинувачення, докори, приниження та часто авторитарні методи контролю й покарання, що пригнічують ініціативу та незалежність. Батьки надають перевагу вихованню, а не емоційній близькості та гармонійному співіснуванню зі своїми дітьми. Дорослі можуть очікувати від своїх дітей неможливих результатів, що призводить до конфлікту з батьківськими устремліннями, почуття провини, високого рівня тривоги, депресії та фрустрації. Тривога дитини і почуття невдачі та нездатності домогтися успіху посилюються, підвищуючи ризик захворювання і вторинних симптомів.

Характерним є і емоційне відкидання. Це означає, що батьки несвідомо порівнюють своїх дітей із негативними подіями в їхньому власному житті, що створює великий простір у їхніх стосунках із дітьми та створює дистанцію на емоційному рівні. У багатьох випадках діти можуть усвідомлювати, як вони заважають дорослим. У дітей із незбалансованим і безкорисливим акцентом

розвиваються невротичні розлади. Ізоляція батьків один від одного та акцент на незалежності маскують нездатність до формування близьких стосунків.

6. У розроблених рекомендаціях батькам щодо ставлення до дітей з особливими потребами через реалізацію певних функцій, зокрема: функції емоційного прийняття, реабілітаційна та корекційна функції, адаптаційні функції, особистісно-орієнтаційні функції, рекреаційна функція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акименко Ю. Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2003. 20 с.
2. Андрейко А. В. Батьківство як психологічний феномен. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Київ : Міленіум, 2006. Вип. 29. С. 57–63.
3. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Вибрані наукові праці: у 2 тт.: Т.1. Чернівці: Букрек, 2015. 840 с. (Серія «Школа майбутнього»).
4. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2012. 256 с. (Серія «Альма-матер»).
5. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків: ФО-П Макаренко, 2014. 360 с.
6. Варга А. Я. Системна сімейна психотерапія. Короткий лекційний курс. СПб.: Питер, 2001.
7. Васильченко О. М. Діагностика та корекція репродуктивної поведінки особистості: навчально- методичне видання. К.: 2012. 96 с.
8. Волянська О. В., Ніколаєвська А. М. Соціальна психологія: Навч. посіб. К.: Знання, 2008. 275 с.
9. Гончар Л. В. Проблема гуманізації батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї. *Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри* : збірник наукових праць. Київ : ТОВ «Видавниче підприємство «Едельвейс», 2017. С. 182–191
10. Гончар Л. В. Теоретико-методологічні засади формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Київ, 2018. 510 с.

11. Горещька О. В. Аналіз дитячо-батьківських стосунків як психолого-педагогічна проблема. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2005. С. 128–139.
12. Горещька О. В. Психологічні особливості ставлення батьків до дітей з особливими потребами. *Освіта регіону (Політологія. Психологія. Комунікації)*. Київ, Університет «Україна». № 2 (32), 2013 С. 289–295.
13. Думанська В. П. Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3 (25). С. 75–86.
14. Душка А. Л. Дитячо-батьківські відносини як фактор успішного розвитку дитини. *Науковий вісник Південноукраїнського нац. пед. ун-ту імені К. Д. Ушинського*. 2011. № 11–12. С. 262–271
15. Ейдемільер Є. Г. Дитина в ситуації розлучення батьків: погляд психотерапевта і просто людини. *Психологічна газета*. 2001. № 3. С.19- 21.
16. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей :навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 232 с.
17. Корман О. А. Батьківське ставлення та його вплив на формування дитячої особистості. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр.* Київ. ун-ту імені Бориса Грінченка, Ін-ту пробл. виховання НАПН України. Київ : Вид-во Київ. ун-ту імені Бориса Грінченка, 2011. С. 70–84.
18. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія. Київ : Фенікс, 2009. 416 с.
19. Кушнерчук М. Вплив батьківських сценаріїв на економічну свідомість. *Соціальна психологія*. 2006. № 5. С. 40-44.
20. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української педагогіки. Київ : Ін-т змісту і методів навчання МОН України, 1998. 356 с.
21. Макаренко О. М., Голубєва М. О., Джугля І. О. Психологічні особливості батьківського ставлення до дітей із особливими потребами.

Міжнародний психіатричний, психотерапевтичний та психоаналітичний журнал. 2017. Т. 10, № 1-2 (35-36). С. 107-110.

22. Опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» URL: <http://socio.125mb.com/411-oprosnik-shkala-semeynoy-adaptatsii-27158.html> (дата звернення: 13.03.2021)

23. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць / за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої. К.: ТОВ «Наша друкарня», 2017. Вип. 13. 468. с.

24. Пінюгіна К. Психологічна характеристика особистості батьків, які мають дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Нова педагогічна думка.* 2015. № 1. С. 43-46

25. Повалій Л. В. Специфика батьківсько-дітячих взаємин у сучасний сім'ї Теоретико-методичні проблеми виховання дітей и учнівської молоді. 2012. № 1 (16). С. 233-240

26. Подкоритова Л. О. Зміст психологічної роботи с батьками дітей с особливими освітніми потребами. *Теорія и практика сучасної психології.* № 1. Т. 2. 2020. С. 125–129.

27. Подкоритова Л. О. Кочмарська Я. В. Емпіричне дослідження ставлення батьків до своїх дітей з особливими освітніми потребами. *Теорія і практика сучасної психології.* № 6, Т. 2. 2019 р. С.112-116

28. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.

29. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта : навчальний посібник. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.

30. Почупайло В. Мій образ «Я»: Психологія для старшокласників. *Психолог.* 2010. №42. С.13-17.

31. Психологія особистості: Хрестоматія: Навч. посіб. /за ред. О. Б. Мельничук. Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. 532 с.

32. Рибка С. В. Про технологію комплексного супроводу і допомоги сім'ям, що знаходяться у складних життєвих обставинах. *Соціальна робота: теорія і практика*. 2016. № 5. С. 107-111.
33. Самсонова О. В. Вплив сімейних відносин на спілкування дітей старшого дошкільного віку з однолітками. *Психолог в дитячому саду*. 2003. № 3. С. 89-109.
34. Слюсар Л. І. Батьківство у системі відносин інституту сім'ї: сучасні трансформації, їх причини та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2. С. 26–38.
35. Смалько О. В. Формування відповідального ставлення до батьківства у студентів класичного університету в процесі позааудиторної виховної роботи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луцьк, 2016. 205 с.
36. Сухомлинський: В. О. Біобібліографія: 1987–2000 рр. / кклад. Г. І. Сухомлинська, О. В. Сухомлинська. К.: 2001. 397 с.
37. Столін В. В., Соколова Е. Т., Варга А. Я. Психологія розвитку дитини і взаємин батьків і дітей як теоретична основа консультаційної практики. *Сім'я в психологічній консультації: Досвід і проблеми психологічного консультування*. 1989. № 3. С.16-37.
38. Титаренко Т. Дитина з особливими потребами та її життєвий світ: напрямки психологічного консультування. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник*. К.: Контекст, 2000. 336 с.
39. Трубавіна І. М. Теоретико-методичні основи соціальнопедагогічної роботи з сім'єю: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 46 с.
40. Циганенко Г. Шкуратенюк Г. Стилi батьківського ставлення: що може стати бар'єром у розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку? *Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія*. 2014. Вип. 33. С. 153-161.
41. «Школа життєвої компетентності» для батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, Рівне: ПП ДМ, 2014. 112 с.

42. Яблонська Т.М. Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини. Актуальні проблеми психології. *Загальна психологія. Етнічна психологія. Історична психологія*. 2016. Том 9. Вип. 9. С. 589–598.

43. Adler Y.G. A «Mischling attempts to fight for his rights. In A.Bammer (Ed.), *Displacement: Cultural identities in question* (pp.205-215). Bloomington, IN: Indiana University Press. 1994.

44. Benjamin L.S. Structural analysis of social behavior. *Psychological review*. 1974. V. 81

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варги, В. Століна)

Інструкція. На кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

Бланк:

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що діти знушаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які окрім презирства нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.
16. Моя дитина поводиться спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає у себе все погане, як губка.
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, при найбільшому старанні.
19. Дитину потрібно тримати у суворих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я схвалюю свою дитину.
22. До моєї дитини липне все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би..
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими і у поведінці і у судженнях.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Мені шкода, що моя дитина росте і дорослішає.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.

30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.
31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.
32. Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення слід враховувати і думку дитини
34. Головна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на свою дитину.
38. Я відчуваю приязнь до дитини.
39. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безхмарне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина – нездатна ні до чого доброго.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.
48. Суворі дисципліна у дитинстві – розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Інколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
58. Не рідко я захоплююсь своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі до тесту

1. «Прийняття-відхилення» - 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.
2. «Кооперація» - 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.
3. «Симбіоз» - 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація» - 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. «Маленький (-а) невдаха» - 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.

Порядок підрахунку тестових балів

При підрахунку тестових балів за всіма ознаками враховується відповідь «вірно». Високий тестовий бал по відповідним шкалам інтерпретується як:

- відштовхування;
- соціальна бажаність;
- симбіоз;
- гіперсоціалізація;
- інфантилізація.

Опитувальник АСВ для батьків

Інструкція. Пропонований вам опитувальник містить деякі твердження про виховання дітей. Всі вони пронумеровані. Такі ж номери ви бачите в бланку відповідей. Читайте по порядку затвердження опитувальника. Якщо ви в цілому згодні з якимось конкретним твердженням, то обведіть кружком номер цього твердження. Якщо не згодні - закресліть цей номер. Якщо вам важко сформулювати своє ставлення, то біля номера питання на бланку поставте знак питання.

У цьому опитувальнику немає «правильних» чи «неправильних» тверджень. Тому відповідайте так, як ви самі думаєте. Не поспішайте. Бажаємо успіху.

Бланк:

1. Я все роблю заради свого сина (дочки).
2. У мене часто не вистачає часу подовгу займатися з сином (дочкою) чимось для них цікавим - кудись піти разом, поговорити, пограти.
3. Мені доводиться вирішувати свого сина (дочки) такі речі, які не дозволяють своїм дітям багато інших батьків.
4. Не люблю, коли син (дочка) приходять до мене з питаннями. Краще б думав (а) і вирішував (а) сам (сама).
5. У нашого сина (дочки) будинку обов'язків більше, ніж у багатьох його товаришів (подруг).
6. Мого сина (дочку) дуже важко змусити що-небудь зробити по будинку.
7. Добре, коли діти мають свою точку зору на те, вірно чи ні міркують їх батьки.
8. Мій син (дочка) повертається додому вечорами, коли захоче.
9. Якщо хочеш, щоб твій син (дочка) став (а) людиною, не залишай безкарним жодного його (її) поганого вчинку.
10. Якщо тільки можливо, намагаюся не карати сина (дочку).
11. Коли я в доброму настрої, нерідко прощаю свого сина (дочки) те, за що в інший час не покарав би.
12. Я люблю свого сина (дочку) більше, ніж люблю свого чоловіка (свою дружину).
13. Маленькі діти мені подобаються більше, ніж великі.
14. Якщо мій син (дочка) довго стоїть на своєму чи гнівається, у мене буває відчуття, що я вступила (надійшов) по відношенню до нього (неї) неправильно.
15. У нас довго не було дитини, хоча ми його дуже бажали.
16. Спілкування з дітьми взагалі-то виснажлива справа
17. У мого сина (дочки) є деякі риси, які виводять мене з себе.
18. Виховання мого сина (дочки) йшло б набагато краще, якби мій чоловік (дружина) не заважали мені.
19. Більшість чоловіків легковажні, ніж жінки.
20. Більшість жінок легковажні, ніж чоловіки.
21. Мій син (дочка) для мене - найголовніше в житті.

22. Часто буває, що я не знаю, де пропадає мій син (дочка).
23. Намагаюся купити своєму синові (дочки) такий одяг, яку він (вона) сам (а) хоче, навіть якщо річ дорога.
24. Мій син (дочка) нетямущий (а). Легше самому два рази зробити, ніж один раз пояснити йому (їй).
25. Моєму синові (дочки) нерідко доводиться (або доводилося раніше) доглядати за молодшим братом (сестрою).
26. Нерідко буває так: нагадую синові (дочці) зробити що-небудь, а топом плюну і зроблю все сам (а).
27. Батьки в жодному разі не повинні допускати, щоб діти помічали їхні слабкості та недоліки.
28. Мій син (дочка) вирішує, з ким йому (їй) дружити.
29. Діти повинні не тільки любити своїх батьків, але і боятися їх.
30. Я дуже рідко лаю сина (дочку).
31. У нашій строгості до сина (дочки) бувають великі коливання: іноді ми дуже суворі, іноді все дозволяємо.
32. Ми з сином розуміємо один одного краще, ніж ми з чоловіком.
33. Мене засмучує, що мій син (дочка) дуже швидко стають дорослими.
34. Якщо дитина стоїть на своєму, тому що погано себе почуває, краще все зробити так, як він хоче.
35. Мій дитина росла слабким і хворобливим.
36. Якщо б у мене не було дітей, я б домігся (добилася) в житті набагато більшого.
37. У мого сина (дочки) є слабкості, які не проходять, ходячи я наполегливо з ними борюся.
38. Нерідко буває, що, коли я караю свого сина (дочку), мій чоловік (дружина) тут же починає дорікати мене в надмірної суворості і втішати його (її).
39. Чоловіки більш схильні до подружньої зради, ніж чоловіки.
40. Жінки більш схильні до подружньої зради, ніж чоловіки.
41. Турботи про сина (дочки) займають найбільшу частину мого часу.
42. Мені багато разів довелося пропускати батьківські збори.
43. Намагаюся купити йому (їй) все те, що він (вона) хоче, навіть якщо це коштує дорого.
44. Якщо побільше побути на самоті мого сина (дочки), можна сильно втомитися.
45. Мені багато разів доводилося доручати моєму синові (дочки) важливі і важкі справи.
46. За мого сина (дочку) не можна поручитися в серйозній справі.
47. Головне, чому батьки повинні навчити своїх дітей, - це слухатися.
48. Мій син вирішує - курити йому чи ні.
49. Чим суворіше батьки до дитини, тим краще для дитини.
50. За характером я м'яка людина.
51. Якщо моєму дитині щось від мене потрібно, він (вона) намагається вибрати момент, коли я в хорошому настрої.
52. Коли думаю про те, що коли-небудь мій син (дочка) виросте, і я буду йому (їй) не потрібна, у мене псується настрій.
53. Чим діти старше, тим важче мати з ними справу.
54. Найчастіше впертість дитини може бути викликано ніж, сто батьки не вміють правильно до нього підійти.

55. Я постійно переживаю за здоров'я сина (дочки).
56. Якщо б у мене не було дітей, моє здоров'я було б набагато краще.
57. Деякі дуже важливі недоліки мого сина (дочки) наполегливо не зникають, незважаючи на всі заходи.
58. Мій син (дочка) недолюблюють мого чоловіка (дружину).
59. Чоловік гірше розуміє почуття іншої людини, ніж жінка.
60. Жінка гірше розуміє почуття іншої людини, ніж чоловік.
61. Заради мого сина (дочки) мені від багато в житті довелося відмовитися.
62. Бувало, що я не знав (а) про зауваження або двійці в щоденнику, тому що не подивився (а) щоденник.
63. Я витрачаю на свого сина (дочку) значно більше грошей, ніж на себе.
64. Не люблю, коли син (дочка) щось просить. Я сам (а) краще знаю, що йому (їй) треба.
65. У мого сина (дочки) більш важке дитинство, ніж у більшості його товаришів (її подруг).
66. Будинки мій син (дочка) робить тільки те, що йому (їй) хочеться, а не те, що треба.
67. Діти повинні поважати батьків більше, ніж інших людей.
68. Мій син (дочка) сам вирішує, на що йому витратити гроші.
69. Я суворіше ставлюся до свого сина (дочки), ніж інші батьки до своїх дітей.
70. Від покарання мало пуття.
71. Члени нашої родини неоднаково строгі з сином (дочкою). Одні балують, інші, навпаки, дуже суворі.
72. Мені б хотілося, що б мій син (дочка) не любив нікого, крім мене.
73. Коли мій син (дочка) був маленький, він (а) мені подобався більше, ніж у даний час.
74. Часто не знаю, як правильно вчинити з моїм сином (дочкою).
75. У зв'язку з поганим здоров'ям сина (дочки) нам доводилося в дитинстві багато дозволяти йому (їй).
76. З моїм сином (дочкою) мало допомагає добре слово. Єдине, що на нього (на неї) діє, - це постійні суворі покарання.
77. Мені найбільше подобаються тихі та спокійні діти.
78. Мій чоловік (дружина) намагається налаштувати сина (дочку) проти мене.
79. Чоловіки частіше, ніж жінки діють нерозважливо, не обміркувавши наслідків.
80. Жінки частіше, ніж чоловіки діють нерозважливо, не обміркувавши наслідків.
81. Я весь час думаю про мого сина (дочки), про його (її) справи, здоров'я і т.д.
82. Нерідко доводиться (або доводилося) підписуватися в щоденнику за кілька тижнів відразу.
83. Мій син (дочка) вміє домогтися від мене того, чого йому (їй) не хочеться.
84. Мені найбільше подобаються тихі та спокійні діти.
85. Мій син (дочка) багато допомагають мені (вдома, на роботі)
86. У мого сина (дочки) мало обов'язків по будинку.
87. навіть якщо діти впевнені, що батьки неправі, вони повинні робити так, як кажуть батьки.
88. Виходячи з дому, мій син (дочка) рідко говорить, куди йде.
89. Бувають випадки, коли покарання - це ремінь.
90. Багато недоліків у поведінці сина (дочки) пройшли самі собою з віком.

91. Коли наш син (дочка) щось накоїть, ми беремося за нього (неї). Якщо все тихо, знову залишаємо його (її) в спокої.
92. Якби мій син не був би моїм сином, а я була б молодшою, тоя напевно б в нього закохалася.
93. Мені цікавіше говорити з маленькими дітьми, чебм з великими.
94. У недоліках мого сина (дочки) винуватий (а) я сам (а), тому що не зумів (а) його (її) виховати.
95. Тільки завдяки нашим зусиллям син (дочка) залишився живий.
96. Нерідко заздрю тим, хто живе без дітей.
97. Якщо надати моєму синові (дочки) свободу, він (вона) неодмінно використовує це на шкоду собі або іншим.
98. Нерідко буває, що якщо я кажу своєму синові (дочки) одне, то чоловік (дружина) спеціально говорить навпаки.
99. Чоловіки частіше, ніж жінки, думають тільки про себе.
100. Жінки частіше, ніж чоловіки, думають тільки про себе.
101. Я витрачаю на сина (дочку) більше часу і сил, ніж на себе.
102. Я досить мало знаю про справи сина (дочки).
103. Бажання мого сина (дочки) для мене закон.
104. Коли мій син був маленький, він дуже любив спати зі мною.
105. У мого сина (дочки) поганий шлунок.
106. Батьки потрібні дитині, лише поки він не виріс. Потім він все рідше згадує про них.
107. Заради сина (дочки) я пішов би (пішла б) на будь-яку жертву.
108. Моєму синові (дочки) потрібно приділяти уваги більше, ніж я можу.
109. Мій син (дочка) вміє бути таким милим, що я йому (їй) все прощаю.
110. Мені хотілося б, щоб син одружився пізніше, після 30 років.
111. Руки і ноги мого сина (дочки) часто бувають дуже холодними.
112. Більшість дітей - маленькі егоїсти. Вони зовсім не думають про здоров'я і почуттях своїх батьків.
113. Якщо не віддавати моєму синові і (дочки) весь час і сили, це може погано скінчитися.
114. Коли все гаразд, я мало цікавлюся справами сина (дочки).
115. Мені дуже важко сказати своїй дитині «ні».
116. Мене засмучує, що мій син (дочка) все менше потребують в мені.
117. Здоров'я мого сина (дочки) гірше, ніж у більшості підлітків.
118. Багато дітей не відчують вдячності по відношенню до своїх батьків.
119. Мій син (дочка) не може обходитися без моєї допомоги.
120. Більшу частину свого вільного часу він (вона) проводить поза домом.
121. У мого сина (дочки) дуже багато часу на розваги.
122. Крім мого сина, мені ніхто на світі не потрібний.
123. У мого сина (дочки) поривчастий неспокійний характер.
124. Нерідко думаю, що я занадто рано одружився (вийшла заміж).
125. Все, чого досяг мій син (дочка) до цього часу (у навчанні, роботі та ін) він домігся завдяки моїй постійної допомоги.
126. Справами сина (дочки) в основному займався мій чоловік (дружина).
127. Скінчивши уроки (або прийшовши з роботи), мій син (дочка) займається тим, що йому (їй) подобається.

128. Коли я бачу або уявляю сина з дівчиною, у мене псується настрій.

129. Мій син (дочка) часто хворіє.

130. Сім'я не допомагає, а ускладнює моє життя.

Бланк для відповідей

					шкала	ДЗ
1	21	41	61	81	Г +	7
2	22	42	62	82	Г-	8
3	23	43	63	83	У +	8
4	24	44	64	84	У-	4
5	25	45	65	85	Т +	4
6	26	46	66	86	Т-	4
7	27	47	67	87	З +	4
8	28	48	67	88	З-	3
9	29	49	69	89	С +	4
10	30	50	70	90	З-	4
11	31	51	71	91	Н	5
12	32	52	72	92	РРЧ	6
13	33	53	73	93	ГДК	4
14	34	54	74	94	ВН	5
15	35	55	75	95	ФУ	6
16	36	56	76	96	НРЧ	7
17	37	57	77	97	ПНК	4
18	38	58	78	98	ВК	4
19	39	59	79	99	ПЖК	4
20	40	60	80	101	ПМК	4
101	107	113	119	125	Г +	
102	108	114	120	126	Г-	
103	109	115	121	127	У +	
104	110	116	122	128	РРЧ	
105	111	117	123	129	ФУ	
106	112	118	124	130	НРЧ	

Додаток В

Опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості»

(FACES-3 / Тест Д. Олсона)

Інструкція. Оцініть кожне твердження двічі за 5-бальною шкалою відповідно до його вираженості двічі.

Твердження	1 майже ніколи	2 рідко	3 час від часу	4 часто	5 майже завжди
1. Члени нашої родини звертаються один до одного за допомогою					
2. При рішенні проблем враховуються пропозиції дітей					
3. Ми з схваленням ставимося до друзів інших членів родини					
4. Діти самостійно вибирають форму поведження					
5. Ми воліємо спілкуватися тільки у вузькому сімейному колі					
6. Кожен член нашої родини може бути лідером					
7. Члени нашої родини більше близькі зі сторонніми, чим один з одним					
8. У нашій родині змінюється спосіб виконання повсякденних справ					
9. Ми любимо проводити вільний час всі разом					

10. Покарання обговорюються батьками й дітьми разом					
11. Члени нашої родини почувають себе дуже близькими один одному					
12. У нашій родині більшість рішень приймається батьками					
13. На сімейних заходах присутня більшість членів родини					
14. Правила в нашій родині змінюються					
15. Нам важко уявити собі, що ми могли б почати всією родиною					
16. Домашні обов'язки можуть переходити від одного члена родини до іншого					
17. Ми радімося один з одним при прийнятті рішень					
18. Важко сказати, хто в нас у родині лідер					
19. Єдність дуже важлива для нашої родини					
20. Важко сказати, які обов'язки в домашнім господарстві виконує кожен член родини					